

Openstelling bos en natuur 2003

**Toegankelijke, beleefbare en afgesloten natuur bij
Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale
Landschappen en Defensie**

Stichting

ReCREATIE

Kennis- en Innovatiecentrum

colofon

©Stichting Recreatie, augustus 2004

Auteur: M.M. Veer

Projectleiding: E. Bruls

Eindredactie: K.C. Koreman-de Groot

Illustraties: Stichting Recreatie

In opdracht van: Ministerie van LNV, Directie Platteland,
contactpersoon: K. Kuijken

Uitgever: Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum
Raamweg 19
2596 HL Den Haag
telefoon 070-427 54 54
fax 070-427 54 13
e-mail secretariaat@kicrecreatie.agro.nl
website: www.stichtingrecreatie.nl

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	5
2	Aanpak van het onderzoek	7
2.1	Aanpak	7
2.2	Respons	10
3	De terreinen van de 4 beheerders	13
3.1	Inleiding/toelichting	13
3.2	Areaal en spreiding	13
3.3	Terreintype	16
4	De terreinen van de 4 beheerders	19
4.1	Inleiding/toelichting	19
4.2	Wijze van openstelling	19
4.3	Terreintype	26
4.4	Openstelling in 2003 versus 1995	29
4.5	Paddichtheid	32
4.6	Steekproef	35
5	Conclusies en aanbevelingen	37
5.1	Samenvatting en conclusies	37
5.2	Discussie en aanbevelingen	40
	BIJLAGE 1 Contactpersonen	43
	BIJLAGE 2 Formulier	44
	BIJLAGE 3 Openstelling in 1995	45
	BIJLAGE 4 Enkele andere cijfers over openstelling	48

1 INLEIDING

Recreatie in de natuur

De Nederlander recreëert graag in bos en natuur. Natuurgebieden bieden rust, stilte en mogelijkheden om te wandelen of andere activiteiten te beoefenen en te genieten van de natuur. Het bevorderen van de openstelling van bos- en natuurgebieden voor recreatie is dan ook een belangrijke beleidsdoelstelling voor het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Dit konden we bijvoorbeeld lezen in de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur en nu in de Agenda Vitaal Platteland. Bevorderen van openstelling gebeurt bijvoorbeeld door beheerders financiële bijdragen te geven voor openstelling of juist kortingen op beheersubsidies, via het subsidiestelsel voor natuurbeheer, het Programma Beheer. Ook in de aansturing van Staatsbosbeheer door LNV neemt openstelling een belangrijke plaats in. De ambitie van het ministerie in het recente verleden was 90% opengestelde natuur. In het Meerjarenprogramma 2004 van de Agenda Vitaal Platteland (2004) is openstelling voor alle natuurgebieden het uitgangspunt. De ambitie van 90% als zodanig is vervallen. Waar openstelling het behoud van bijzondere natuur duidelijk in de weg staat, is het volgens LNV wel aanvaardbaar niet open te stellen:

“de natuurgebieden worden opengesteld, tenzij bijzondere soorten of ecosystemen daardoor niet goed voort kunnen bestaan”

Ook de organisaties die de natuur beheren, zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten en de provinciale Landschappen, vinden het belangrijk dat het publiek van die natuur kan genieten. Dat is ook belangrijk voor het draagvlak voor natuurbescherming. Meestal is openstelling voor recreatie ook goed mogelijk. Inrichtingsprincipes zoals zonerings helpen de beheerder daarbij. Dat neemt niet weg dat er gebieden of gebiedsdelen zullen zijn, waar gekozen wordt voor afsluiting. Behoud van kwetsbare en bijzondere vegetatie of fauna kan hiervoor de reden zijn, vooral bij een hoge potentiële recreatiedruk. Bij Staatsbosbeheer bijvoorbeeld wordt op het moment vooral de avifauna als geldige reden voor afsluiting gezien, zoals in moeras- of weidevogelgebieden. Internationale natuurwaarde en (wettelijke) verplichtingen spelen ook een belangrijke rol. Ook zal soms de fysieke toegankelijkheid van de natuur (moerasgebieden) of aanwezigheid van vee recreatief gebruik praktisch onmogelijk maken. De beheerders kunnen afgesloten gebieden wel zoveel mogelijk beleefbaar maken; bijvoorbeeld via paden erlangs, excursiemogelijkheden en observatiemogelijkheden. In de aansturing van Staatsbosbeheer (doeltypen recreatie) heeft het aspect factor beleefbaarheid al een duidelijke plaats gekregen. Vogelkijkhutten en dergelijke voorzieningen zijn de laatste jaren populaire voorzieningen. Niet alleen in eenvoudige opzet, maar ook in comfortabele stalen constructies met bijzonder ontwerp. Dergelijke observatievoorzieningen kunnen recreanten leuke en juist door de verdere afsluiting van een terrein exclusieve ervaringen bieden. Ook de informatievoorziening aan de recreant neemt een belangrijke plek in bij de natuurbeheerders.

Onderzoek naar de ‘mate van openstelling’

Ook in het begin van de jaren negentig was het bevorderen van openstelling van bos en natuur al een belangrijk doel van LNV. Vanuit het belang van de natuur voor de recreatie en vanuit bezorgdheid over geluiden over verminderde mogelijkheden is in 1993 een onderzoekstraject gestart. De discussie over het onderwerp vond plaats in

het project **Openstelling Natuurgebieden Nader Bekeken**¹. Er bleek een grote belangstelling voor het onderwerp. Bij de terreinbeheerders Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen was veel bereidheid tot openstelling, maar werd wel aandacht gevraagd voor financiële aspecten en de grote recreatieve druk op natuurgebieden.

Daarnaast heeft Grontmij - na een vooronderzoek (1993-1994)- de daarin ontwikkelde methodiek verder uitgewerkt en toegepast in een landelijke inventarisatie van de openstelling van de bos- en natuurgebieden in Nederland. Het betrof het areaal van de vier grote terreinbeheerders Staatsbosbeheer, Defensie, Natuurmonumenten en Provinciale Landschappen en daarnaast van particulieren en gemeenten. Dit leidde in 1995 tot het rapport **Bos en natuur; "open of gesloten?"**. Uit dit onderzoek bleek 79% van het oppervlak bos- en natuurterrein op een of andere wijze opengesteld te zijn. Van het afgesloten oppervlak was een groot deel nog wel visueel beleefbaar of onder begeleiding te bezichtigen. Droge terreinen bleken aanzienlijk minder afgesloten dan natte terreinen. Naar aanleiding van het onderzoek is de openstelling een belangrijk punt van aandacht gebleven. In het Programma Beheer is het nadrukkelijk opgenomen en ook zijn er afspraken gemaakt met Staatsbosbeheer.

Eind 2002 uitte LNV de wens het onderzoek van Grontmij te *herhalen* om inzicht te krijgen in de huidige situatie. Dit is ook toegezegd aan de Tweede Kamer. Inzicht in de openstelling van bos en natuur is voor het beleid ten aanzien van de groene ruimte zeer nuttig. De bevindingen van het onderzoek kunnen aanleiding zijn voor maatregelen.

Voor de uitvoering is de Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum benaderd. Met de opdrachtgever is afgesproken dat het onderzoek zich in eerste instantie richtte op de vier grote terreinbeheerders; Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, de 12 Provinciale Landschappen en het Ministerie van Defensie. In een vervolgonderzoek, dat in 2004 gestart is, krijgen de andere bos- en natuurgebieden aandacht.

In de voorliggende rapportage doet de Stichting Recreatie verslag van de werkzaamheden en de resultaten van de inventarisatie bij de vier grote terreinbeheerders. Het is vooral een kwantitatieve rapportage met veel cijfers over de mate van openstelling van de geïnventariseerde natuur, in aandeel en absolute omvang.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 komt de onderzoeksaanpak aan bod, met onder andere definities en afbakeningen, de gehanteerde werkwijze en de verschillen met het onderzoek van 1995.

Hoofdstuk 3 gaat in op het areaal natuur dat geïnventariseerd is, met onderdelen als omvang, spreiding en de verdeling over de vier terreinbeheerders.

In hoofdstuk 4 komt de mate en wijze van openstelling aan bod. Naast algemene landelijke cijfers, gaat het om regionale situaties en de situatie bij de verschillende terreinbeheerders. Ook gaat het hoofdstuk in op terreintypes.

---

¹ Rapport; Openstellig Natuurgebieden Nader Bekeken (LNV, 1994 en 1995)

2 AANPAK VAN HET ONDERZOEK

2.1 Aanpak

In het herhalingsonderzoek 'Openstelling bos- en natuurgebieden 2003' wordt het onderzoek van Grontmij in 1995 in grote lijnen herhaald. De nadruk ligt op kwantitatieve gegevens. Het resultaat van de inventarisatie is een beeld van de situatie anno 2003 en de veranderingen ten opzichte van 1995.

Afbakening

In verband met de beschikbare onderzoekstijd heeft de Stichting Recreatie zich in het onderzoek geconcentreerd op de situatie bij vier grote terreinbeheerders, namelijk Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, de Provinciale Landschappen en Defensie. Het onderzoek gaat dus maar om een deel van het areaal Nederlandse natuur. Grote gebieden zoals Nationaal park de Hoge Veluwe, het Noord-Hollands Duinreservaat en de Amsterdamse Waterleidingduinen zijn niet in het onderzoek inbegrepen. Ook zijn er diverse kleinere particuliere gronden, zoals landgoederen, die dus niet in het onderzoek zitten. In een volgend onderzoek (2004) komt de openstelling bij gemeenten, overige terreinbeherende organisaties en particulieren aan bod².

De vier grote terreinbeheerders speelden in het onderzoek van 1995 ook een aparte rol. De gegevens werden bij deze partijen via een enquêteformulier verzameld. De situatie bij overige eigenaars van bos en natuur werd daar geïnventariseerd via gegevens die bij LNV zelf aanwezig waren via Natuurschoonwet-landgoederen en het toenmalige Functiebeloningsstelsel (en ook als zodanig gecategoriseerd).

Net als in 1995 heeft het onderzoek betrekking op terreinen die 5 ha of groter zijn. De grote wateren als zodanig zijn in principe niet in het onderzoek betrokken. Deze zullen overigens meestal in beheer zijn van een waterbeheerder. 'Terreinen' zijn gebieden/objecten die duidelijk begrensd en als administratieve eenheid herkenbaar zijn.

Het gaat in principe om alle natuurterreinen in eigendom van een partij. Dus ook recent aangekochte terreinen, waarbij natuurontwikkeling, inrichting e.d. nog moeten plaatsvinden. Echter, uitzondering zijn terreinen in eigendom, waarbij sprake is van meerjarige (erf)pachtcontracten (deze pachtende derden zijn dan vaak verantwoordelijk voor bijvoorbeeld openstelling, niet de terreineigenaar)

Werkwijze

Het onderzoek bestond in grote lijnen uit:

- informatieverzameling bij de terreinbeheerders
- steekproef in het veld

Er is bij aanvang van het project met de opdrachtgever, onderzoeksteam, contactpersonen van de terreinbeheerders en LASER samen enige malen overlegd over de aanpak. Uitgangspunt voor de systematiek was het onderzoek van Grontmij, echter ruimte voor aanpassingen was er wel. Uit het overleg volgden enkele wijzigingen in de opzet en inhoud van het onderzoek. De belangrijkste waren:

---

² hier is gekozen voor de situatie rond de 30 Grote Steden.

- aanpassing in de categorieën openstelling
- aanpassing in de categorieën terreintypes
- aanpassing in de categorieën paddichtheid

Hierover verderop meer. Vanwege de beperkt beschikbare tijd, met name bij de terreinbeheerders, is besloten (controle van) de gegevens uit 1995 centraal te stellen in de gegevensverzameling. Er hebben dus geen uitgebreide enquêtes plaatsgevonden. De Stichting Recreatie bewerkte de gegevens uit 1995 en maakte deze digitaal toegankelijk in Excel-formulieren. Deze gegevens konden vervolgens door de verantwoordelijke bij de verschillende terreinbeheerders op deze formulieren gecontroleerd en eventueel gewijzigd of aangevuld worden. Zo kan er bijvoorbeeld sprake zijn van uitbreiding van de oppervlakte of van het openstellingsregime. Nieuwe terreinen sinds 1995 kregen plaats op een nieuw formulier. Uiteraard ging dit vergezeld van een schriftelijke toelichting op de methodiek en de wijzigingen daarin ten opzichte van 1995. De betrokken rapporteurs hebben de gegevens naar best mogelijk vermogen en inzicht ingevuld. Bij Natuurmonumenten is voor verzending naar de terreinbeheerder eerst door onderzoeker zoveel mogelijk aanwijzing voor wijziging genoteerd, naar aanleiding van de Natuurwijzer van Natuurmonumenten en gegevens van LASER.

Alle gegevens zijn ingevoerd in een centrale database in Excel, opgebouwd met de nieuwe indelingen van 2003. Om de gegevens te kunnen vergelijken met die uit 1995 - voor zover mogelijk - is ook de centrale database uit 1995 aangepast met de wijzigingen in de systematiek. De Stichting Recreatie heeft vervolgens de gegevens geanalyseerd met behulp van Excel en SPSS.

Daarnaast heeft een steekproef in het veld plaatsgevonden, waarin wij 16 terreinen bezochten en beschreven. De steekproef diende om een indruk te krijgen van de feitelijke openstelling en de mate van overeenstemming met de aangeleverde gegevens.

De terreinbeheerders konden reageren op de resultaten in een slotsessie over de conceptrapportage. Ook was hier plaats voor inhoudelijke discussie over openstelling en de toekomst hiervan.

De gegevens

In 1995 bestonden de volgende openstellingscategorieën: 'volledig opengestelde terreinen', 'op wegen en paden opengestelde terreinen', 'beperkt opengestelde terreinen', 'tijdelijk opengestelde terreinen' en 'afgesloten terreinen'. Afsluiting na zonsondergang is buiten beschouwing gelaten. De categorieën hebben betrekking op terreinen of terreindelen.

De categorieën zijn in 2003 na overleg met de terreinbeheerders aangevuld met de categorie 'Hoog Beleefbaar'. Dit betreft terreinen die extra goed beleefbaar zijn gemaakt of als volledig beleefbaar beschouwd kunnen worden in verband met de omvang van het terrein. Beleefbaarheid is een aspect dat volgens de terreinbeheerders meer aandacht verdient. Extra inspanningen van terreinbeheerders op het gebied van beleefbaarheid vinden steeds meer plaats en vragen vaak ook substantiële investeringen voor diverse bijbehorende voorzieningen, zoals uitkijkvoorzieningen, parkeerplaatsen en informatiepanelen. Dat kan ook terug gezien worden in de aansturing van Staatsbosbeheer met de Doeltypen Recreatie, waar ook voor afgesloten gebieden een voorzieningenniveau, met onder andere observatiepunten, kan gelden ten behoeve van de beleefbaarheid. Ook LNV vond dat dit aspect wel nadrukkelijker in het onderzoek en het rapport naar voren kon komen. Dit is ook een kwestie van voortschrijdend inzicht. Met elkaar is besloten om de categorie Hoog Beleefbaar als *een vorm van openstelling* te beschouwen.

De categorieën staan hieronder verder uitgewerkt. De categorieën A t/m D betreffen terreinen die ten minste een deel van het jaar zelfstandig betreden kunnen worden door de recreant. De categorie E, Hoog Beleefbaar, is te rekenen onder een vorm van openstelling. De categorie 'Afgesloten' uit 1995 is door de toevoeging van de categorie Hoog Beleefbaar ook enigszins gewijzigd. Overigens is de subcategorie C uit het 1995-onderzoek 'afgesloten, met openstelling voor specifieke activiteiten zoals onderzoek' niet gehandhaafd. De categorie Afgesloten is vernoemd tot 'Beleefbaar/afgesloten'. De categorieën 'Hoog Beleefbaar' (E) en 'Beleefbaar/afgesloten' (F) bestaan beide uit 3 subcategorieën. De grens voor visuele beleefbaarheid is gelegd op 300 m³. Uit het overleg kwam dan visuele beleefbaarheid in feite weinig tot niet relevant is voor het terreintype bos.

Door de aanpassingen is vergelijking met 1995 overigens op punten lastig geworden. Belangrijkste doel van het onderzoek is echter toch de huidige situatie zo helder mogelijk kwantitatief in beeld te brengen, naar de huidige inzichten.

Bij *wegen en paden* gaat het om alle in het terrein aanwezige onverharde en verharde wegen en paden die voor recreanten (wandelaars, fietsers, ruiters, etc.) zijn opengesteld, incl. waterwegen voor waterrecreatie.

- A *Volledig opengesteld*
Het terrein(deel) kan het gehele jaar betreden worden (d.w.z. tenminste 358 dagen)⁴, kosteloos en ook buiten de wegen en paden.
- B *Opengesteld op wegen en paden*
Als hierboven, maar het terrein(deel) kan alleen betreden worden op wegen en paden. Men mag zich niet buiten wegen en paden begeven.
- C *Beperkt opengesteld*
Met een bewijs van toegang of lidmaatschap heeft men het recht (wegen en paden in) een terrein(deel) te betreden.
- D *Tijdelijk opengesteld*
Het terrein(deel) kan gedurende een bepaalde periode betreden worden (< 358 dagen). In de overige tijd, bijvoorbeeld het broedseizoen, is het terrein afgesloten.
- E *Hoog Beleefbaar*
Het terrein(deel) mag niet of niet zelfstandig betreden worden, maar is wel in hoge mate beleefbaar of beleefbaar gemaakt.

E1) Volledig visueel beleefbaar - terreinen (van een 'open landschapstype') die maximaal 300 meter breed zijn en beleefbaar zijn vanaf een voor recreatief gebruik toegankelijke weg; wandelpad, fietspad, rustige (eenbaans)weg waarlangs men kan wandelen/fietsen.

E2) Voorzieningen - Er wordt in een terrein(deel) is een bovengemiddelde inspanning geleverd om de beleefbaarheid te vergroten door investering in vogelobservatiehutten, uitkijktorens of vergelijkbare voorzieningen; het terreindeel van een 'open terreintype' tot 300 m van de voorziening is visueel hoog beleefbaar.

E3) Publieksexcursies - Er wordt in een terrein(deel) een bovengemiddelde inspanning geleverd om de beleefbaarheid te vergroten door het aanbieden van

³ In 1995 gold 200 m zichtlengte voor open terreinen, 25 m voor bos terreinen

⁴ Aanpassing 2003: Dit is analoog aan het Programma Beheer, waar ook de 358 dagen wordt aangehouden.

veel excursies; tenminste 100 publieksexcursies/jaar (excursies waaraan elke burger kan deelnemen, georganiseerd en/of op aanvraag)⁵

F Beleefbaar/afgesloten

Het terrein(deel) mag niet of niet zelfstandig betreden worden.

F1) Terrein(deel) kan alleen bezocht worden met publieksexcursies (<100/jaar)

F2) Terrein(deel) kan alleen visueel beleefd worden (de eerste 300 m van 'open landschapstypen' (terreinen breder dan 300 m) vanaf een voor recreatief gebruik toegankelijke weg (zie E1)

F3) Afgesloten; terreinen die niet vallen in eerdere (sub)categorieën.

Het onderscheid droge en natte terreinen blijft interessant en is daarom gehandhaafd. Daaronder zijn de terreinen geclusterd tot 'bos' en 'open gebieden', analoog aan de methode in het Programma Beheer. In 1995 bestond dit nog uit: bos, heide, gras, zand (droog) en bos, heide, gras en water (nat).

Regionale verschillen kunnen beleidsmatig interessant zijn voor LNV. Voor alle terreinen blijft dus een indeling naar regio's gelden. De regio's zijn:

- Noord: Friesland, Groningen, Drenthe
- Oost: Gelderland, Overijssel
- West: Noord-Holland, Flevoland, Zuid-Holland, Utrecht
- Zuid: Zeeland, Noord-Brabant, Limburg

De gegevens kunnen ook naar provincie geclusterd worden, echter dit schaalniveau zal in het onderzoeksverslag verder niet of nauwelijks worden gebruikt.

Paddichtheid⁶ is een interessante aanvulling op de openstellingscategorieën. De categorieën uit 1995 vervallen. LASER hanteert in het Programma Beheer een eenvoudige norm, die we ook gebruikt hebben voor dit onderzoek;

- paddichtheid meer of minder dan 25 m/ha (open terreintype)
- paddichtheid meer of minder dan 50 m/ha (bos)

Deze gegevens spelen in het onderzoek mee voor de categorieën 'opengesteld op wegen en paden' tot en met 'tijdelijk opgesteld'. Het gaat vooral om controle van de situatie uit 1995, opnieuw alles berekenen was in het onderzoek niet haalbaar.

Het voorzieningenniveau is niet meer gemeten.

1.2 Respons

Van alle terreinbeheerders zijn de gegevens ontvangen. In april 2004 zijn de laatste gegevens binnengekomen. Slechts bij één van de Provinciale Landschappen bleek het niet haalbaar om binnen de beschikbare tijd van alle terreinen van dit Landschap de recente gegevens aan te leveren (dit betreft ca 30% van het areaal van dit Landschap en zo'n 1% van de oppervlakte van het areaal van de Landschappen samen). Hier zijn de gegevens van 1995 gebruikt. Defensieterreinen beslaan een oppervlakte van ongeveer 27.000 ha. In dit onderzoek is het grootste deel van de defensieterreinen opgenomen. Een deel van de terreinen, zoals o.a. kazerne- en opslagcomplexen, zijn

⁵ voor betreffende terreindeel waar excursies worden gehouden

⁶ het gaat om alle in het terrein aanwezige onverharde en verharde wegen en paden die voor recreanten (wandelaars, fietsers, ruiters, etc.) zijn opengesteld, incl. waterwegen. De eigendomssituatie van de wegen is niet van toepassing. Verharde wegen, zoals provinciale wegen, waarop wandelen en fietsen verboden is, horen er dus bijvoorbeeld niet bij.

echter buiten beschouwing gelaten.

De respons is dus goed en de gegevens bijna volledig, maar wel moet gezegd worden dat het een langdurig proces is geweest om alle gegevens ook daadwerkelijk binnen te krijgen. De oorspronkelijke onderzoeksplanning bleek daardoor niet haalbaar.

Onder coördinatie van het hoofdkantoor is bij Staatsbosbeheer door de diverse regionale medewerkers uit de 8 regio's van Staatsbosbeheer aan de formulieren gewerkt. Bij Defensie gebeurde dit ook onder coördinatie van de contactpersoon bij de verschillende regio's. Bij Natuurmonumenten zijn de formulieren door de landelijke recreatiemedewerker zelf gecontroleerd en ingevuld, onder raadpleging van literatuur, het GIS-systeem en contacten met de beheerders van de gebieden zelf. Bij de Provinciale Landschappen kwam er sturing vanuit De Landschappen, later heeft ook het Fryske Gea een enthousiasmerende rol op zich genomen. Het onderzoeksteam van de Stichting Recreatie onderhield contacten met de contactpersonen van de terreinbeheerders en was beschikbaar voor vragen van de 'invullers'. Van dit laatste maakten deze mensen af en toe gebruik, met bijvoorbeeld vragen over precieze invulling van begrippen. Ook waren er soms kritische opmerkingen. Dit ging voornamelijk over de invulling van de categorieën E2 en E3. Bij uitkijkvoorzieningen strekt het zicht zich vaak verder uit door de verbeterde positie van de recreant (hoger). Bovendien wordt juist bij deze voorzieningen vaak gebruik gemaakt van verrekijkers. Een grens van 300 m bij E2 wordt dan ook wel als klein gezien. 100 excursies/jaar komt nauwelijks voor. Volgens verschillende rapporteurs hadden - voor excursies in afgesloten gebieden grote - aantallen tussen de 60-80 ook goed norm kunnen zijn.

3 DE TERREINEN VAN DE 4 BEHEERDERS

3.1 Inleiding/toelichting

In de volgende hoofdstukken staan de resultaten van het onderzoek voornamelijk weergegeven in de vorm van tabellen. Deze tabellen zijn op een zelfde manier opgebouwd als in 1995. Daarnaast geven we enkele figuren: Soms voegen die iets toe aan de tabellen, soms illustreren ze de belangrijkste gegevens uit een tabel. De gegevens staan ook steeds kort samengevat in de tekst. Het gaat steeds om absolute aantallen hectares en om percentages.

De gegevens zijn geanalyseerd op verschillende niveaus. Het gaat vooral om weergave per instantie (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen en Defensie) en per regio (Noord, Oost, West, Zuid). Daarnaast komen terreintypes, wijze van openstelling, paddichtheden voor.

In deze hoofdstukken bedoelen we met oppervlakte natuur de hectares van de vier grote terreinbeheerders, niet de totale oppervlakte natuur in Nederland. Wanneer over percentages natuur gesproken wordt, gaat het wanneer niet expliciet anders vermeld over percentage van de oppervlakte (ha).

De bron voor de gegevens uit 1995 is het rapport en de database van Grontmij.

3.2 Areaal en spreiding

Areaal

In 1995 had het onderzoek betrekking op 303.000 hectare terreinen van de terreinbeherende instanties Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, de 12 Provinciale Landschappen en Defensie. In 2003 hebben ze bij elkaar 405.000 hectare in beheer is te zien in tabel 3.1 (terreinen vanaf 5 ha)⁷. Een duidelijk verschil dus. Dit betreft echter niet alleen een daadwerkelijke toename aan natuurareaal binnen deze periode. In het vervolg van de tekst is het van belang dat voor ogen te houden.

In 1995 waren geen terreinen van Defensie in de regio's West en Zuid opgenomen en bedroeg de respons bij de Provinciale Landschappen 89%. Ook blijken er terreinen niet in de gegevens van 1995 te zijn opgenomen geweest. Ten opzichte van 1995 zijn er veel bestaande terreinen van de vier beheerders toegenomen in oppervlakte en zijn er diverse nieuwe terreinen bijgekomen bij de terreinbeheerders⁸. Ten behoeve van de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur hebben de terreinbeheerders in de periode tussen 1995 en 2003 vele aankopen gedaan of op andere wijze natuur verworven. Zo heeft Staatsbosbeheer de natuur in de uiterwaarden van de grote rivieren uitgebreid en hebben Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de verschillende Landschappen bijvoorbeeld ook weidevogelgebieden ontwikkeld en beekdalen hersteld. Natuurmonumenten heeft ook diverse landgoederen aangekocht, zoals bijvoorbeeld Haarzuilens (Ut) en de Slotplaats (Fr).

⁷ Volgens de CBS-bodemstatistiek is de oppervlakte bos en natuur in 2000 in totaal 483.463 ha (waarvan 350.000 ha bos).

⁸ In het rapport komt toename in oppervlakte ten opzichte van 1995 in het verhaal voor. We moeten daarbij onthouden dat het niet alleen gaat om nieuwe natuur, maar ook om terreinen die in 1995 niet in het onderzoek zijn inbegrepen geweest. 2 regio's van Defensie zijn in 1995 niet meegenomen. Bij Natuurmonumenten zijn in 2003 terreinen opgenomen, die in beheer zijn en niet in eigendom. In 1995 was dat niet het geval. Verder zijn wellicht een aantal natte natuurgebieden in 1995 niet opgenomen geweest omdat deze zich op het grensvlak 'groot water' of niet zouden kunnen bevinden. Niettemin is de uitbreiding bij de beheerders NM, SBB en PL behoorlijk.

Er zijn overigens ook terreinen verdwenen (bijvoorbeeld door bebouwing) of gewijzigd van eigendoms categorie. Dit laatste betekent dat er dan geen sprake is van nieuwe natuur.

Tabel 3.1 Overzicht aantal terreinen en oppervlakte (terreinen > 5 ha)

<i>Instantie</i>	2003	2003	2003	1995	1995
	Terreinen (aantal)	Opp (ha)	Opp (%)	Opp (ha)	Opp (%)
Staatsbosbeheer	Onbekend*	215.387	53%	173.169	57%
Natuurmonumenten	289	81.379	20%	59.939	20%
Provinciale Landschappen	523	87.960	22%	57.251	19%
Defensie	58	20.409	5%	12.421	4%
Totaal		405.135	100%	302.779	100%

* Enkele regio's hebben de gegevens per beheereenheid opgegeven. Bij de andere terreinbeheerders gaat het om terreinen, in sommige gevallen om complexen.

Staatsbosbeheer heeft het grootste areaal aan natuurterreinen vanaf 5 hectare. Het gaat om meer dan 200.000 ha in 2003. De arealen van Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen ontlopen elkaar weinig. Het aandeel terreinen van Defensie neemt slechts ca 5% in. Relatief gezien is de oppervlakte van natuur (in het onderzoek) bij de Provinciale Landschappen het meest toegenomen⁹.

Wanneer we kijken naar grootteklassen van de natuurgebieden¹⁰ zien we dat circa 40% van de gebieden in de klasse 0-50 ha valt, de klassen 50-100 en 100-200 ha bevatten beide circa 17%, en terreinen groter dan 200 ha nemen ruim 25% van de hoeveelheid gebieden in. De laatste categorie neemt – niet verbazingwekkend- het grootste deel van de oppervlakte in beslag.

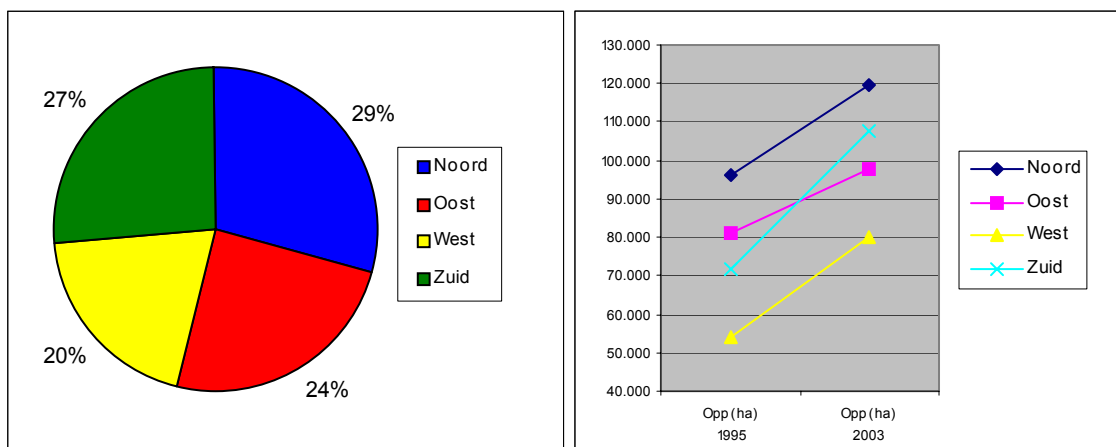
Spreiding

In figuur 3.1 is te zien dat de regio Noord (Groningen, Drenthe, Friesland) het grootste areaal bos- en natuurterreinen heeft, wat betreft de vier onderzochte grote terreinbeherende instanties. De regio Zuid volgt. Ten opzichte van 1995 zijn de oppervlaktes voor elke regio in absolute zin gestegen. Dat geldt vooral voor de regio's West en Zuid. De regio's West en Zuid van Defensie zaten niet in het onderzoek van 1995, dit betreft enkele duizenden hectares; niet de belangrijkste reden voor de grotere groei. De verhoudingen van oppervlakte bos- en natuurterreinen over het land zijn licht verschoven ten gunste van de regio Zuid.

De meeste natuur van de terreinbeheerders bij elkaar is gelegen in de provincie Gelderland, gevolgd door de provincies Brabant en Friesland. Een groot natuurgebied zoals Nationaal Park de Hoge Veluwe (GL) is hier dus niet bij opgenomen (particulier bezit).

⁹ afgezien van Defensie, maar daar betreft het voornamelijk de 2 regio's die in 1995 niet waren opgenomen.

¹⁰ Excl. beheereenheden

Figuur 3.1 a, b De terreinen van de 4 terreinbeheerders verspreid over de regio's en de toename in oppervlakte

Tabel 3.2a Overzicht verdeling bos- en natuurgebied per instantie per regio

Instantie	Noord		Oost		West		Zuid		Nederland	
	Abs	%	Abs	%	abs	%	Abs	%	abs	%
Staatsbosbeheer	71.546	60	44.682	46	40.794	51	58.365	54	215.387	53
Natuurmonumenten	13.720	11	25.573	27	23.074	29	17.012	16	81.379	20
Provinciale Landschappen	31.826	27	14.200	15	13.422	17	28.512	26	87.960	22
Defensie	2.506	2	11.195	12	2.919	3	3.789	4	20.409	5
Totaal	119.598	100	95.650	100	80.209	100	107.678	100	405.135	100

Tabel 3.2b Overzicht verdeling bos- en natuurgebied per instantie per regio

Instantie	Noord	Oost	West	Zuid	Nederland
Staatsbosbeheer	33%	21%	19%	27%	100%
Natuurmonumenten	17%	32%	29%	21%	100%
Provinciale Landschappen	36%	16%	15%	32%	100%
Defensie	12%	55%	14%	19%	100%
Totaal	29%	24%	20%	27%	100%

We kunnen ook kijken naar de verdeling per regio voor de verschillende terreinbeheerders en andersom (tabellen 3.2a, b):

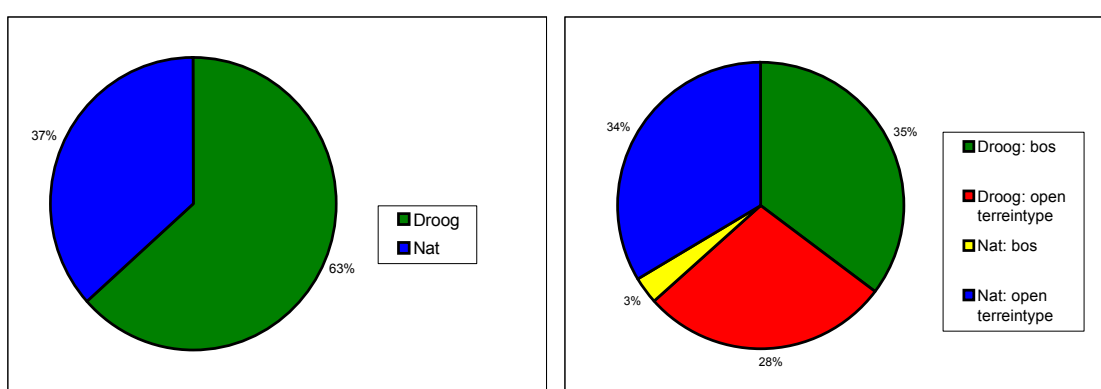
In alle regio's heeft Staatsbosbeheer het grootste aandeel natuur. Vooral in de regio Noord, waar de terreinen van Staatsbosbeheer 60% innemen van de oppervlakte natuur die de 4 beheerders hebben. In Oost en West is Natuurmonumenten de tweede terreinbeheerder qua areaal, In Noord en Zuid zijn dat de Provinciale Landschappen. Dit was in 1995 ook het geval.

Defensie heeft duidelijk de grootste oppervlakte van haar terreinen in de regio Oost liggen. Bij de andere beheerders is een meer gelijkmatige spreiding over het land aanwezig. Staatsbosbeheer heeft vooral veel van haar areaal natuur in Noord, Natuurmonumenten in Oost en West en de Provinciale Landschappen in Noord en Zuid.

3.3 Terreintype

Droge terreinen zijn bij de terreinbeheerders het meest vertegenwoordigd (zie figuur 3.2). Dit zagen we ook in 1995. Het gaat in 2003 om ruim 250.000 ha (63%). De oppervlakte natte terreinen, zoals natte graslanden en water, betreft circa 150.000 ha (zie ook tabel 3.5). In 1995 lag het percentage natte terreinen zo'n 10 lager (28%), het aandeel natte natuur in het onderzoek is dus behoorlijk gegroeid (tabel 3.6).

Droge bossen en open terreintypes met een nat karakter zijn het meest vertegenwoordigd, zien we in figuur 3.2 en tabel 3.3. Nat bos neemt net als in 1995 slechts een beperkt aandeel in. Figuur 3.3 laat het beeld zien voor 1995. De oppervlakte bossen bedraagt ca 155.000 ha (38%), de oppervlakte natuur met een open karakter (heide, zand, grasland, water) is ca 250.000 ha (62%). Het aandeel bos is in vergelijking met 1995 in relatieve zin afgenomen (van circa 47% naar ca 38%) en de open terreintypes dus toegenomen. Natte open terreintypes zijn het meest toegenomen.

Figuur 3.2 a, b Verdeling natuurterreinen over de terreintypes 2003

Tabel 3.3 Overzicht verdeling naar terreintype per instantie (ha)

Instantie	Droog				Nat				Totaal	
	Bos		Open		Bos		Open		Abs	%
	abs	%	abs	%	Abs	%	Abs	%		
Staatsbosbeheer	89.240	41	53.004	25	6.820	3	66.323	31	215.387	100
Natuurmonumenten	25.114	31	26.745	33	2.220	3	27.300	34	81.379	100
Provinciale Landschappen	19.965	23	22.978	26	3.215	4	41.802	48	87.960	100
Defensie	8.538	42	10.605	52	55	0	1.211	6	20.409	100
Totaal	142.857	35	113.332	28	12.310	3	136.636	34	405.135	100

Bij Staatsbosbeheer en Defensie nemen 'droge bossen' het grootste aandeel in van het bezit. Bij Natuurmonumenten zijn droog bos, de droge open typen en de natte open typen redelijk gelijk vertegenwoordigd. De Provinciale Landschappen hebben veel natte open terreintypen, ook in absolute zin. Het gaat dan bijvoorbeeld om diverse kwelders, plassen en venen. In vergelijking met 1995 is het aandeel natte open terreintypen bij elke terreinbeheerder toegenomen. Bij alle typen heeft Staatsbosbeheer het grootste aandeel (tabel 3.3).

Tabel 3.4 Overzicht verdeling naar terreintype per regio (ha)

Regio	Droog				Nat				Totaal	
	Bos		Open		Bos		Open		Abs	%
	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%		
Noord	33.083	28	31.662	26	3.506	3	51.348	43	119.599	100
Oost	50.297	52	26.817	27	2.295	2	18.242	19	97.651	100
West	25.468	32	23.318	29	2.610	3	28.814	36	80.210	100
Zuid	34.009	32	31.536	29	3.900	4	38.233	36	107.678	100
Totaal	142.857	35	113.332	28	12.310	3	136.636	34	405.135	100

Tabel 3.5 Overzicht verdeling droge en natte terreinen per instantie en per regio in ha

Regio/instantie	Droog		Nat		Totaal	
	Abs	%	abs	%	abs	%
Nederland						
Staatsbosbeheer	142.244	66	73.143	34	215.387	100
Natuurmonumenten	51.859	64	29.520	36	81.379	100
Provinciale Landschappen	42.943	49	45.017	51	87.960	100
Defensie	19.143	94	1.266	6	20.409	100
landstotaal	256.189	63	148.946	37	405.135	100
Noord						
Staatsbosbeheer	48.562	68	22.984	32	71.546	100
Natuurmonumenten	8.227	60	5.493	40	13.720	100
Provinciale Landschappen	5.996	19	25.830	81	31.826	100
Defensie	1.960	78	546	22	2.506	100
Regiototaal	64.745	54	54.853	46	119.598	100
Oost						
Staatsbosbeheer	31.770	71	12.912	29	44.682	100
Natuurmonumenten	21.678	79	5.895	21	27.573	100
Provinciale Landschappen	12.572	89	1.628	11	14.200	100
Defensie	11.093	99	102	1	11.195	100
Regiototaal	77.113	79	20.537	21	97.650	100
West						
Staatsbosbeheer	28.903	71	11.891	29	40.794	100
Natuurmonumenten	8.501	37	14.573	63	23.074	100
Provinciale Landschappen	9.056	67	4.366	33	13.422	100
Defensie	2.326	80	593	20	2.919	100
Regiototaal	48.786	61	31.423	39	80.209	100
Zuid						
Staatsbosbeheer	33.009	71	13.193	29	46.202	100
Natuurmonumenten	13.453	79	3.559	21	17.012	100
Provinciale Landschappen	15.319	38	25.356	62	40.675	100
Defensie	3.764	99	25	1	3.789	100
Regiototaal	65.545	61	42.133	39	107.678	100

Droge terreinen en terreindelen nemen 63% in van de totale oppervlakte. In 1995 was dat overigens 72% (tabel 3.6). In tabel 3.5 is te zien dat voor Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten voor de eigen terreinen een vergelijkbaar aandeel geldt van rond de 65% droge terreinen. Bij de Provinciale Landschappen is het aandeel natte en droge terreintypen binnen het eigendom gelijk verdeeld. In 1995 was hier het aandeel droge natuur nog wel hoger dan het aandeel natte natuur. Defensie heeft maar een klein aandeel natte natuur.

Regio's

In de regio Noord loopt het areaal droge en natte natuur niet ver uiteen. In 1995 was er nog ruim meer droge natuur. In deze regio is vergeleken met het landelijke beeld beduidend meer natte open natuur aanwezig (tabel 3.4). Vergeleken met de landelijke situatie voor de organisatie kennen de Provinciale Landschappen in regio Noord relatief weinig droge natuur: natte natuur is daar bij deze terreinbeheerder ruimschoots in de meerderheid.

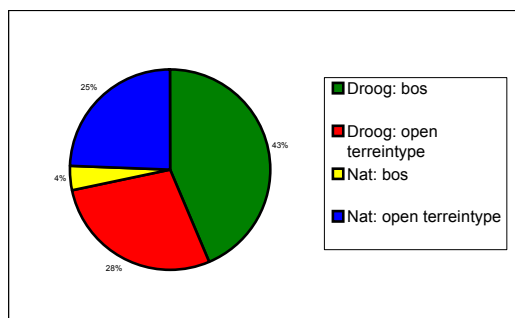
In de regio Oost is de droge natuur met zo'n 80% vertegenwoordigd. Voor deze regio zien we in tabel 3.4 dat er in vergelijking met het landelijk beeld duidelijk meer dan gemiddeld droge bossen aanwezig zijn. In de regio's West en Zuid is de verhouding droog-nat 60% om 40%. Voor Natuurmonumenten geldt dat in de regio West meer natte dan droge natuur aanwezig is. De Provinciale Landschappen hebben in de regio Zuid meer areaal natte natuur dan droge.

In alle regio's is het aandeel natte natuur vergeleken met het onderzoek uit 1995 toegenomen (tabel 3.5 en 3.7).

Tabel 3.6 Overzicht verdeling droge en natte terreinen per instantie in ha, 1995 (Grontmij, 1995)

Instantie	Droog		Nat		Totaal	
	abs	%	abs	%	abs	%
Staatsbosbeheer	129.977	75	43.778	25	173.755	100
Natuurmonumenten	41.691	70	18.256	30	59.947	100
Provinciale Landschappen	34.022	59	23.229	41	57.251	100
Defensie	12.056	97	365	3	12.421	100
Landstotaal	217.746	72	85.628	28	303.374	100

Figuur 3.3 Verdeling natuurgebied over de terreintypes, 1995

Tabel 3.7 Overzicht verdeling droge en natte terreinen per regio in ha, 1995

Regio	Droog		Nat		Totaal	
	Abs	%	abs	%	abs	%
Noord	62.293	65	34.176	35	96.469	100
Oost	68.729	85	12.601	15	81.330	100
West	38.139	71	15.369	29	53.508	100
Zuid	48.594	68	22.878	32	71.472	100

*overigens staat er in het rapport van 1995 een fout wat betreft de oppervlakte natte natuur in West, en daarmee de percentages in de regio West

4 DE TERREINEN VAN DE 4 BEHEERDERS

4.1 Inleiding/toelichting

In dit hoofdstuk staan steeds weer tabellen met korte toelichtingen. De nadruk ligt op de gegevens van de openstelling in 2003. Af en toe wordt verwezen naar de situatie in 1995. Een aparte paragraaf (4.4) maakt een vergelijking tussen 1995 en 2003.

Nogmaals de categorieën op een rijtje:

A) Volledig opengesteld	- toegang gedurende het hele jaar, kosteloos en ook buiten de wegen en paden
B) Opengesteld op wegen en paden	- toegang gedurende het hele jaar, kosteloos. Alleen op wegen en paden
C) Beperkt opengesteld	- toegang met een bewijs van toegang of lidmaatschap
D) Tijdelijk opengesteld	- alleen toegang binnen een bepaalde periode
E) Hoog Beleefbaar	- 1) volledig visueel beleefbaar, 2) verhoogde beleefbaarheid door observatievoorzieningen of 3) hoge aantallen excursies.
F) Beleefbaar/afgesloten	- 1) afgesloten, beleefbaar via excursies, 2) afgesloten, visueel beleefbaar, 3) afgesloten

Bij A t/m D is toegang in de vorm van betreding aan de orde. Categorie E is een bijzondere. De natuur waarvoor deze hoge mate van beleefbaarheid voor de recreant geldt, wordt in dit onderzoek ook als een vorm van openstelling beschouwd.

4.2 Wijze van openstelling

In deze paragraaf komt de openstelling in de natuurterreinen van de vier beheerders aan bod. De volgende paragraaf gaat in op het onderscheid in openstelling bij de verschillende terreintypes.

Totaal

Tabel 4.1 Overzicht verdeling terreinen naar wijze van openstelling per regio per instantie 2003 (ha)

Regio/instantie	Volledig opengesteld		Opengesteld op wegen en paden		Beperkt opengesteld		Tijdelijk opengesteld		Hoog Beleefbaar		Beleefbaar/afgesloten		Totaal	
	Abs	%	Abs	%	abs	%	Abs	%	abs	%	Abs	%	abs	%
Nederland														
Staatsbosbeheer	27.175	13	143.337	67	657	0	10.130	5	16.101	7	17.987	8	215.387	100
Natuurmonumenten	4.167	5	50.352	62	617	1	2.353	3	6.681	8	17.209	21	81.379	100
Provinciale Landschappen	3.860	4	53.712	61	1.745	2	3.416	4	3.911	5	21.316	24	87.960	100
Defensie	3.41	2	9.107	45	264	1	106	1	825	4	9.766	48	20.409	100
Landstotaal	35.543	9	256.508	63	3.283	1	16.005	4	27.518	7	66.278	16	405.135	100
Noord														
Staatsbosbeheer	10.398	15	44.567	62	381	1	5.197	7	1.900	3	9.103	13	71.546	100
Natuurmonumenten	780	6	6.060	44	0	0	1.164	8	3.249	24	2.467	17	13.720	100
Provinciale Landschappen	2.053	6	13.933	44	230	1	3.076	10	1.997	6	10.538	33	31.827	100
Defensie	0	0	2.023	81	0	0	0	0	0	0	483	19	2.506	100
Regiototaal	13.231	11	66.583	56	611	1	9.437	8	7.146	6	22.591	19	119.599	100
Oost														
Staatsbosbeheer	2.731	6	36.674	82	0	0	830	2	1.386	3	3.061	7	44.682	100
Natuurmonumenten	979	4	23.168	84	0	0	200	1	615	2	2.661	9	27.573	100
Provinciale Landschappen	0	0	12.086	85	177	1	92	1	72	1	1.773	12	14.200	100
Defensie	0	0	3.180	28	0	0	106	1	0	0	7.909	71	11.195	100
Regiototaal	3.710	4	75.108	77	177	0	1.228	1	2.073	2	15.354	16	97.650	100
West														
Staatsbosbeheer	5.954	15	23.649	58	226	1	1.938	5	4.310	11	4.717	12	40.794	100
Natuurmonumenten	1.333	6	7.923	34	617	3	739	3	1.864	8	10.598	46	23.074	100
Provinciale Landschappen	241	2	8.413	63	41	0	228	2	1.182	9	3.226	24	13.421	100
Defensie	341	12	443	15	264	9	0	0	802	27	1069	37	2.919	100
Regiototaal	7.869	10	40.428	50	1.148	1	2.905	4	8.158	10	19.701	25	80.208	100
Zuid														
Staatsbosbeheer	8.092	14	38.447	66	50	0	2.165	4	8.770	15	841	1	58.365	100
Natuurmonumenten	1.075	6	13.201	78	0	0	250	1	9538	6	1.528	9	17.012	100
Provinciale Landschappen	1.566	5	19.281	68	1.297	5	20	0	660	2	5.668	20	28.512	100
Defensie	0	0	3.461	91	0	0	0	0	23	1	305	8	3.789	100
Regiototaal	10.733	10	74.390	69	1.347	1	2.435	2	10.406	10	8.367	8	107.678	100

Uit de gegevens die de 4 terreinbeheerders hebben aangeleverd (zie tabel 4.1) kunnen we de verschillende conclusies trekken.

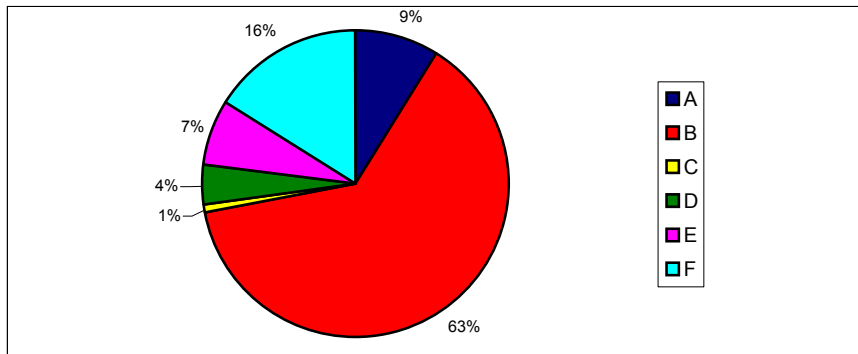
Landelijk

84% van de natuur van de vier terreinbeheerders kent een vorm van openstelling; ca 340.000 ha. De meeste terreinen of terreindelen kennen een openstelling op wegen en paden, namelijk ruim 250.000 hectare (63%). 9% is volledig opengesteld. Deze 2 categorieën bij elkaar tellen op tot 72%: 290.000 ha.

De beperkte en tijdelijke openstelling nemen beide een klein aandeel in, 7% is hoog beleefbaar. 16% valt in de categorie Beleefbaar/afgesloten; dat is ruim 65.000 hectare.

7% betreft terreinen die in zijn geheel niet beleefbaar zijn (circa 27.500 ha). Daarover verderop meer

Verderop in het hoofdstuk paragraaf trekken we – voor zover mogelijk - een vergelijking met 1995.

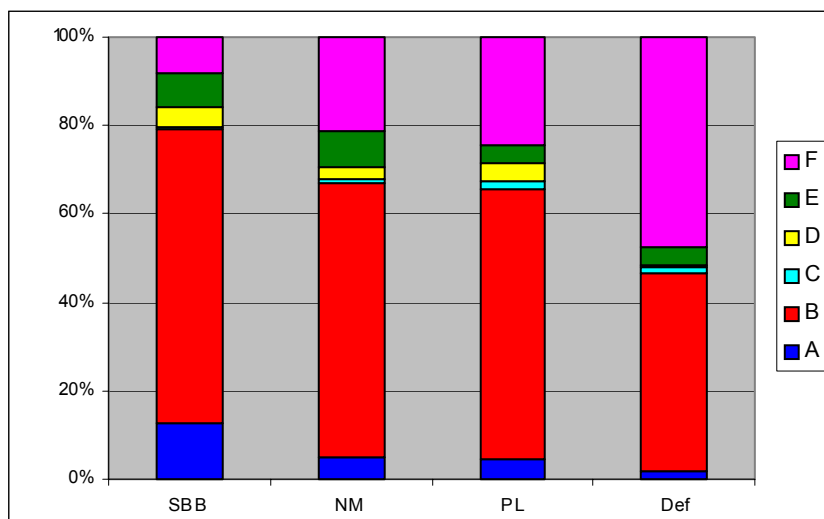

Figuur 4.1 Verdeling van de openstellingcategorieën bij de 4 terreinbeheerders gezamenlijk –2003

Staatsbosbeheer beschikt zowel absoluut gezien als in aandeel van het eigen areaal over de grootste oppervlakte natuur die volledig opengesteld is of opengesteld op wegen en paden: 80%. 92% kent een vorm van openstelling. Slechts 8% van het areaal valt binnen categorie F. De verdeling over de subcategorieën van de categorie F komt verderop aan de orde. Van alle 4 terreinbeheerders kent Staatsbosbeheer ook de grootste oppervlakte volledig opengestelde natuur (categorie A: 13%). Zo zijn er verschillende terreinen op de Utrechtse heuvelrug volledig opengesteld.

Defensie beschikt ten opzichte van de andere instanties relatief over de grootste hoeveelheid afgesloten natuur; 48% van het Defensie-areaal natuur valt in categorie F. Dat is bijna 10.000 ha. 47% is volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. In absolute zin bezitten de Provinciale Landschappen de meeste natuur in de categorie F, meer dan 21.000 hectare, dat is 24% van het areaal van deze terreinbeheerder(s).

De openstellingssituatie van Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen verschilt weinig van elkaar. Bij Natuurmonumenten valt 79% valt binnen de categorieën A t/m E, bij de Provinciale Landschappen is dat 76%. Circa 65% van het areaal natuur van deze terreinbeheerders is volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. De categorie Hoog Beleefbaar is bij Natuurmonumenten beter vertegenwoordigd.

Figuur 4.2 De terreinbeheerders en de mate van openstelling - 2003

Regionale verschillen

De regio's Oost en Zuid hebben relatief het grootste aanbod natuur binnen de categorieën A en B: respectievelijk 81% en 79%. In absolute aantallen hectares staat hier de regio Zuid aan kop met zo'n 85.000 ha, zo laat tabel 4.1. zien. De regio's Noord, West en Zuid hebben alle zo'n 10% volledig opengestelde natuur. De regio Oost heeft het kleinste aanbod volledige opengestelde natuur. Opvallend is het hoge percentage tijdelijke openstelling, bijvoorbeeld in verband met het broedseizoen van vogels, in de regio Noord (bijna 10%).

De regio West heeft relatief het grootste aandeel afgesloten natuurgebied, wat betreft de vier terreinbeheerders. 25% valt in de categorie Beleefbaar/afgesloten (F), dat is meer dan 19.000 ha. In de regio Zuid is dat het minst; 8%. Dat is ook in absolute zin zo. In de regio West is 10% niet vrij toegankelijk, maar wel in hoge mate beleefbaar (E). In de regio Zuid bevat deze categorie ruim 10.000 ha (10%).

Van de provincies is vooral bij de provincie Limburg een hoog percentage natuur volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. Noord-Brabant en Drenthe volgen met percentages van bijna 90%. Ook wanneer we kijken naar de categorieën A t/m E geldt deze top 3. Friesland, Zeeland, Zuid- en Noord-Holland kennen de laagste percentages.

Regionale verschillen per instantie

Bij Staatsbosbeheer is in de regio Oost relatief het minste volledig opengestelde natuur aanwezig. Het aandeel opengestelde natuur op wegen en paden is er echter het hoogst. Zo komt deze regio voor deze twee categorieën op een aandeel van 88%. De regio Zuid kent het laagste percentage natuur in de categorie F. De regio's West en Noord hebben de meeste natuur in F. In West is 11% Hoog Beleefbaar.

Bij Natuurmonumenten is het aandeel natuur in A en B in de regio's Oost en Zuid met respectievelijk 88% en 84% goed vertegenwoordigd. In de regio's Noord en West is dat beduidend minder. Vooral de regio West kent bij deze terreinbeheerder een groot aandeel natuur in de categorie beleefbaar/afgesloten (46%). Het merendeel daarvan is overigens wel beleefbaar.

Bij de Provinciale Landschappen is in de regio Oost 85% opengesteld op wegen en paden. In de regio Noord is dat maar 44%, met nog 6% volledige openstelling. Relatief

gezien is de tijdelijke openstelling hier in hoge mate vertegenwoordigd met 10%. De regio Noord kent 33% afgesloten terreinen, de regio West 24%. De Provinciale Landschappen bestaan uit 12 afzonderlijke organisaties. Niet alleen verschillen in de aard van het bezit, maar ook verschillen in visie op recreatie kunnen een rol spelen.

Bij Defensie zijn de terreinen in de regio's Noord en Zuid voor respectievelijk 81% en 91% opengesteld op wegen en paden. De regio's Oost en vooral West kennen veel terreinen in categorie F. Bij de regio Oost, waar voor Defensie het grootste deel van de eigen terreinen liggen, gaat het om zo'n 8000 ha. Een groot deel daarvan is overigens ook niet beleefbaar.

De categorie 'Hoog Beleefbaar'

De categorie E is onderverdeeld in 3 subcategorieën. De categorie E betreft terreinen of terreindelen die niet zelfstandig betreden kunnen worden, maar door hun omvang volledig beleefbaar zijn (E1) of met extra inspanningen in hoge mate beleefbaar zijn gemaakt door de terreinbeheerder (E2 en E3). De volgende tabel geeft een overzicht van de subcategorieën en hun voorkomen.

Tabel 4.2 Een uitsplitsing van categorie E

Instantie	Hoog Beleefbaar							
	E1		E2		E3		Totaal	
	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%
Staatsbosbeheer	10.979	689	865	5	4.257	26	16.101	100
Natuurmonumenten	4.276	64	2.262	33	143	2	6.681	100
Provinciale Landschappen	3.508	90	391	10	12	0	3.911	100
Defensie	455	55	370	40	0	0	825	100
Totaal	19.218	70 (5%)*	3.888	14 (1%)	4.412	16 (1%)	27.518	100 (7%)

* percentage van totaal areaal van de 4 terreinbeheerders

Volgens opgave betreft categorie E ruim 27.000 hectare van het areaal natuurterrein van de vier terreinbeheerders. Dit betreft grotendeels (70%) volledig beleefbare terreinen; dit is 5% van de totale oppervlakte natuurgebied, ofwel zo'n 20.000 ha. De volledig visueel beleefbare natuur betreft bijvoorbeeld graslanden ('ondiep'), waar mensen vanaf een langsliggend wandelpad over uit kunnen kijken.

Elke terreinbeheerder heeft ook terreinen waar door uitkijktorens en vergelijkbare voorzieningen een afgesloten terreindeel goed beleefbaar is gemaakt. Bij Natuurmonumenten betreft dit de grootste oppervlakte. Een voorbeeld is de hoge uitkijktoren bij het Fochteloeërveen, op de grens van Friesland en Drenthe (Natuurmonumenten).

Terrein(delen) met meer dan 100 excursies per jaar komen weinig voor (enkele terreinen). Een voorbeeld is het gebied de Oostvaardersplassen van Staatsbosbeheer. De categorieën E2 en E3 bevatten elk rond de 4.000 ha.

Overigens bestaat de indruk dat niet elke terreinbeheerder de categorie E (1) gebruikt heeft (maar eerder F2). E zou dan meer oppervlakte hebben dan hier aangegeven. Het zal niet om grote aantallen hectares gaan.

Volgens de richtlijnen geldt de beleefbaarheid vanuit uitkijkvoorzieningen voor de '300 m-zone'. Soms is echter een grote oppervlakte genoteerd. In principe betekent dit dat subcategorie E2 kleiner van omvang is en categorie F groter.

De categorie 'Beleefbaar/afgesloten'

De categorie F is onderverdeeld in 3 subcategorieën. De eerste twee, F1 en F2, betreffen terrein/terreindelen waar beleving van de natuur door de recreant nog wel mogelijk is. Hetzij door excursies die gehouden worden, hetzij doordat visuele beleving vanaf een recreatief pad of rustige weg mogelijk is. Zo zijn er diverse forten van de (Nieuwe) Hollandse Waterlinie, die onder begeleiding van een boswachter of natuurgids te bezoeken zijn. Visuele beleving is bijvoorbeeld aan de orde in diverse rivierlandschappen en weidevogelgebieden. Het betreffende gebied is vanaf de weg niet dusdanig 'ondiep' dat volledige visuele beleefbaarheid voor de recreant van toepassing is.

Bij F3 is geen beleefbaarheid aan de orde. Deze afgesloten terreinen of terreindelen kunnen ook niet onder begeleiding bezocht worden en liggen niet langs paden en wegen voor recreatief gebruik. Een voorbeeld is het natuurgebied Westerschenge in Zeeland. Dit waterrijke natuurgebied, een restgeul van de Schenge, ligt geïsoleerd in het grootschalige polderland. Er liggen geen paden direct langs.

Tabel 4.3a Een uitsplitsing van categorie F, per instantie

Instantie	Beleefbaar/afgesloten							
	F1		F2		F3		Totaal	
	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%
Staatsbosbeheer	2.499	14	6.878	38	8.610	48	17.987	100
Natuurmonumenten	5.805	34	8.552	50	2.852	16	17.209	100
Provinciale Landschappen	9.126	43	3.969	19	8.220	39	21.315	100
Defensie	0	0	138	1	9.628	99	9.776	100
Totaal	17.430	26 (4%)*	19.5370	29 (5%)	29.310	44 (7%)	66.627	100 (16%)

* percentage van totaal areaal van de 4 terreinbeheerders

Tabel 4.3b Categorie F3

Instantie	F3	
	abs	%
Staatsbosbeheer	8.610	4
Natuurmonumenten	2.852	4
Provinciale Landschappen	8.220	9
Defensie	9.628	47
Totaal	29.310	7

Ruim 65.000 hectare valt in de categorie Beleefbaar/afgesloten. Ruim 29.000 hectare daarvan (42%) is ook niet beleefbaar (F3), zo laat tabel 4.3 zien. Dit betreft 7% van het totale areaal natuurgebied van de 4 terreinbeheerders. Zo'n 4% van het areaal van de vier beheerders kan wel bezocht worden door middel van excursies (<100/jaar), en zo'n 5% is visueel beleefbaar.

Bij Defensie valt het overgrote deel van de natuur in categorie F in F3 (afgesloten, niet beleefbaar). Voor de andere drie beheerders is dat steeds minder dan 50% van de natuur in F. Bij Natuurmonumenten is slechts 16% van de natuur in deze categorie niet beleefbaar, circa 2.800 hectare. Dat is 4% van het areaal van deze terreinbeheerder.

Tabel 4.4 Een uitsplitsing van categorie F, per regio

Regio	Beleefbaar/afgesloten							
	F1		F2		F3		Totaal	
	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%
Noord	8.311	37	4.431	20	9.849	43	22.493	100
Oost	2.509	16	2.832	18	10.012	66	15.257	100
West	4.268	22	10.006	51	5.417	27	19.504	100
Zuid	2.342	28	2.268	26	4.022	46	8.314	100

In tabel 4.4 is te zien dat ruim 50% van het areaal natuur in de categorie F voor de regio West, wel visueel beleefbaar is. Voor ruim 5.000 is geen beleefbaarheid aan de orde. Voor de regio's Noord en Oost geldt dat voor zo'n 10.000 ha.

Bij sommige nieuwe terreinen, waar op dit moment nog geen openstelling aan de orde is, zal in de nabije toekomst recreatieve inrichting plaatsvinden, zo geven rapporteurs van de terreinbeheerders verschillende keren aan.

In ruim 50% van de gevallen waar categorie F aan de orde is, is sprake van terreinen die in zijn totaal niet zelfstandig te betreden zijn. In de andere gevallen zijn terreindelen afgesloten. Bij categorie E geldt overigens een vergelijkbare verhouding. Natuurterreinen die in zijn geheel afgesloten zijn, zijn bijvoorbeeld vaak eendenkooien of forten. Daar kunnen nog wel excursiemogelijkheden aan de orde zijn. De in zijn geheel afgesloten terreinen zijn vaak vrij klein. Daarnaast zijn er grote terreinen van Defensie, zoals vliegbases, die wegens militair gebruik afgesloten zijn.

Overigens, volgens de richtlijnen van het onderzoek geldt de visuele beleefbaarheid vanaf paden niet voor het terreintype bos. Dit blijkt echter wel verschillende keren gebruikt te zijn. Blijkbaar stemt de richtlijn niet overeen met de beleving van de rapporteur wat dit aspect betreft. Dat kan ook te maken hebben met het type vegetatie. Ook werd in 1995 voor het terreintype bos wel visuele beleefbaarheid gebruikt, met zichtlengte 25 m. Voor de resultaten hebben we de invulling van de beheerders op dit aspect aangepast. Het betreft ruim 1500 ha die in categorie F3 is terechtgekomen.

4.3 Terreintype

Droog

Tabel 4.5 Overzicht droge terreinen naar wijze van openstelling per regio per instantie 2003 (ha)

Regio/instantie	Volledig opengesteld		Opengesteld op wegen en paden		Beperkt opengesteld		Tijdelijk opengesteld		Hoog Beleefbaar		Beleefbaar/afgesloten		Totaal	
	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	Abs	%	Abs	%	abs	%
Nederland														
Staatsbosbeheer	14.068	10	110.471	78	142	0	7.067	5	2.076	1	8.420	6	142.244	100
Natuurmonumenten	1.459	3	41.573	80	508	1	308	1	2.597	5	5.414	10	51.859	100
Provinciale Landschappen	446	1	36.022	84	905	2	1.030	2	945	2	3.595	8	42.943	100
Defensie	0	0	8.887	46	264	1	106	1	573	3	9.313	49	19.143	100
Landstotaal	15.973	6	196.953	77	1.819	1	8.511	3	6.191	3	26.742	10	256.189	100
Noord														
Staatsbosbeheer	7.414	15	31.607	65	0	0	4.027	8	573	1	4.941	10	48.562	100
Natuurmonumenten	760	9	5.262	64	0	0	0	0	1.323	16	882	11	8.227	100
Provinciale Landschappen	200	3	4.357	73	0	0	821	14	188	3	430	7	5.996	100
Defensie	0	0	1.920	98	0	0	0	0	0	0	40	2	1.960	100
Regiototaal	8.374	13	43.146	67	0	0	4.848	7	2.084	3	6.293	10	64.745	100
Oost														
Staatsbosbeheer	690	2	29.291	92	0	0	485	2	164	1	1.140	3	31.770	100
Natuurmonumenten	29	0	19.080	88	0	0	200	1	443	2	1.926	9	21.678	100
Provinciale Landschappen	0	0	11.720	93	95	1	66	1	72	1	619	5	12.572	100
Defensie	0	0	3.078	28	0	0	106	1	0	0	7.909	71	11.093	100
Regiototaal	719	1	63.169	82	95	0	857	1	679	1	11.594	15	77.113	100
West														
Staatsbosbeheer	5.803	20	18.920	65	142	0	1.735	6	429	1	1.874	6	28.903	100
Natuurmonumenten	14	0	5.449	64	508	6	108	1	546	6	1.876	22	8.501	100
Provinciale Landschappen	94	1	7.333	81	31	0	143	2	282	3	1.173	13	9.056	100
Defensie	0	0	443	19	264	11	0	0	550	24	1.069	46	2.326	100
Regiototaal	5.911	12	32.145	66	945	2	1.986	4	1.807	4	5.992	12	48.786	100
Zuid														
Staatsbosbeheer	161	0	30.653	93	0	0	820	2	910	3	465	1	33.009	100
Natuurmonumenten	656	5	11.782	88	0	0	0	0	285	2	730	5	13.453	100
Provinciale Landschappen	152	1	12.612	82	779	5	0	0	403	3	1.373	9	15.319	100
Defensie	0	0	3.446	92	0	0	0	0	23	1	295	7	3.764	100
Regiototaal	969	2	58.493	89	779	1	820	1	1.621	3	2.719	4	65.545	100

Landelijk is 6% van de terreinen van de 4 terreinbeheerders met een droog terreintype volledig opengesteld, zo is te zien in tabel 4.5. Deze vorm van openstelling komt het meest voor bij de droge terreinen van Staatsbosbeheer. De regio's Noord en West hebben procentueel het grootste aandeel hiervan. Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen hebben zo'n 80% van de droge natuur opengesteld op wegen en paden; ca 200.000 hectare. Bij Defensie is dat nog geen 50%. Bij de regio's Noord en West is procentueel het laagste aandeel aanwezig, maar hier is weer meer volledige openstelling.

Landelijk is 83% van de droge terreinen volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. Per terreinbeheerder is dit: 88% (SBB), 83% (NM), 85% (PL) en 46% (Defensie).

Samen met de categorieën C, D en E is 90% van de droge terreinen opengesteld. Per terreinbeheerder is dit: 94% (SBB), 90% (NM), 92% (PL) en 51% (Defensie). 10% van de droge terreinen valt in categorie F. De regio Zuid kent procentueel en in absolute zin het minste droge terreinen in deze categorie.

Nat

Tabel 4.6 Overzicht natte terreinen naar wijze van openstelling per regio per instantie 2003 (ha)

Regio/instantie	Volledig opengesteld		Opengesteld op wegen en paden		Beperkt opengesteld		Tijdelijk opengesteld		Hoog Beleefbaar		Afgesloten		Totaal	
	abs	%	Abs	%	abs	%	abs	%	Abs	%	Abs	%	abs	%
Nederland														
Staatsbosbeheer	13.107	18	32.843	45	515	1	3.063	4	14.025	19	9.567	13	73.143	100
Natuurmonumenten	2.708	9	8.779	30	109	0	2.045	7	4.084	14	11.795	40	29.520	100
Provinciale Landschappen	3.414	8	17.691	39	840	2	2.386	5	2.966	7	17.721	39	45.018	100
Defensie	341	27	220	17	0	0	0	0	252	20	453	36	1.266	100
Landstotaal	19.570	13	59.533	40	1.464	1	7.494	5	21.327	14	39.545	27	148.947	100
Noord														
Staatsbosbeheer	2.984	13	12.960	56	381	2	1.170	5	1.327	6	4.162	18	22.984	100
Natuurmonumenten	20	0	798	15	0	0	1.164	21	1.926	35	1.585	29	5.493	100
Provinciale Landschappen	1.853	7	9.576	37	230	1	2.255	9	1.809	7	10.108	39	25.831	100
Defensie	0	0	103	19	0	0	0	0	0	0	443	81	546	100
Regiototaal	4.857	9	23.437	43	611	1	4.589	8	5.062	9	16.298	30	54.854	100
Oost														
Staatsbosbeheer	2.041	16	7.383	57	0	0	345	3	1.222	9	1.921	15	12.912	100
Natuurmonumenten	950	16	4.088	69	0	0	0	0	172	3	685	11	5.895	100
Provinciale Landschappen	0	0	366	22	82	5	26	2	0	0	1.154	71	1.628	100
Defensie	0	0	102	100	0	0	0	0	0	0	0	0	102	100
Regiototaal	2.991	15	11.939	58	82	0	371	2	1.394	7	3.760	18	20.537	100
West														
Staatsbosbeheer	151	1	4.706	40	84	1	203	2	3.881	33	2.843	24	11.868	100
Natuurmonumenten	1.319	9	2.474	17	109	1	631	4	1.318	9	8.722	60	14.573	100
Provinciale Landschappen	147	3	1.080	25	10	0	85	2	900	21	2.142	49	4.366	100
Defensie	341	58	0	0	0	0	0	0	252	42	0	0	593	100
Regiototaal	1.958	6	8.260	26	203	1	919	3	6.351	20	13.709	44	31.423	100
Zuid														
Staatsbosbeheer	7.931	31	7.794	31	50	0	1.345	5	7.595	30	641	2	25.356	100
Natuurmonumenten	419	12	1.419	40	0	0	250	7	668	19	803	22	3.559	100
Provinciale Landschappen	1.414	11	6.669	51	518	4	20	0	257	2	4.315	33	13.193	100
Defensie	0	0	15	60	0	0	0	0	10	40	0	0	25	100
Regiototaal	9.764	23	15.897	38	568	1	1.615	4	8.530	20	5.759	14	42.133	100

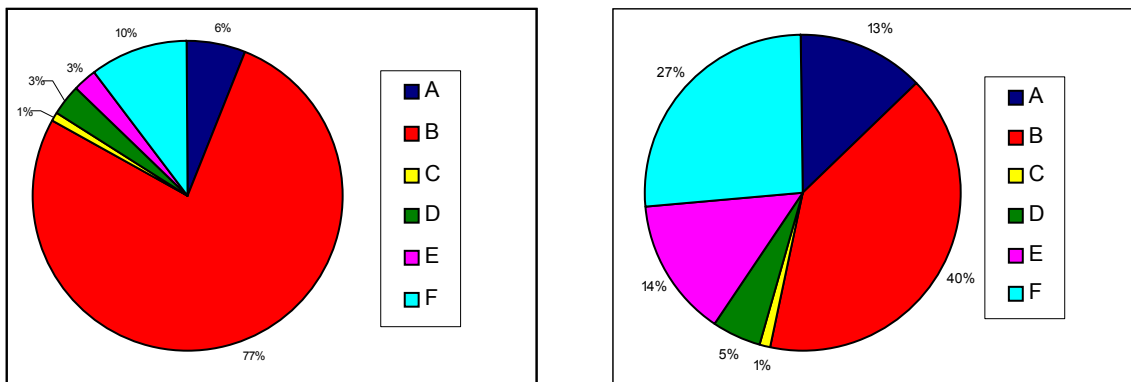
Ten aanzien van de natte terreinen blijkt dat het aandeel terreinen opengesteld op wegen en paden 40% bedraagt (tabel 4.6). 13% is volledig opengesteld. Bij Staatsbosbeheer zijn deze categorieën overigens het meest vertegenwoordigd. 14% van

de natte natuur is goed beleefbaar of beleefbaar gemaakt (E). 27% is in mindere mate beleefbaar of afgesloten (F). Natte terreinen hebben dus een aanzienlijk lagere mate van openstelling dan droge terreinen, zoals ook duidelijk blijkt uit figuur 4.3.

Bij Staatsbosbeheer is 13% van de natte natuur beleefbaar/afgesloten. Bij Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen valt zo'n 40% in categorie F. Bij Defensie is dat 36%, maar bij deze laatste gaat het echter om een laag aantal hectares. Landelijk is 53% volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. Per terreinbeheerder is dit: 63% (SBB), 39% (NM), 47% (PL) en 44% (Defensie). Landelijk is 73% van de natte terreinen op enige wijze opengesteld (A t/m E). Per terreinbeheerder is dit: 87% (SBB), 60% (NM), 61% (PL) en 74% (Defensie).

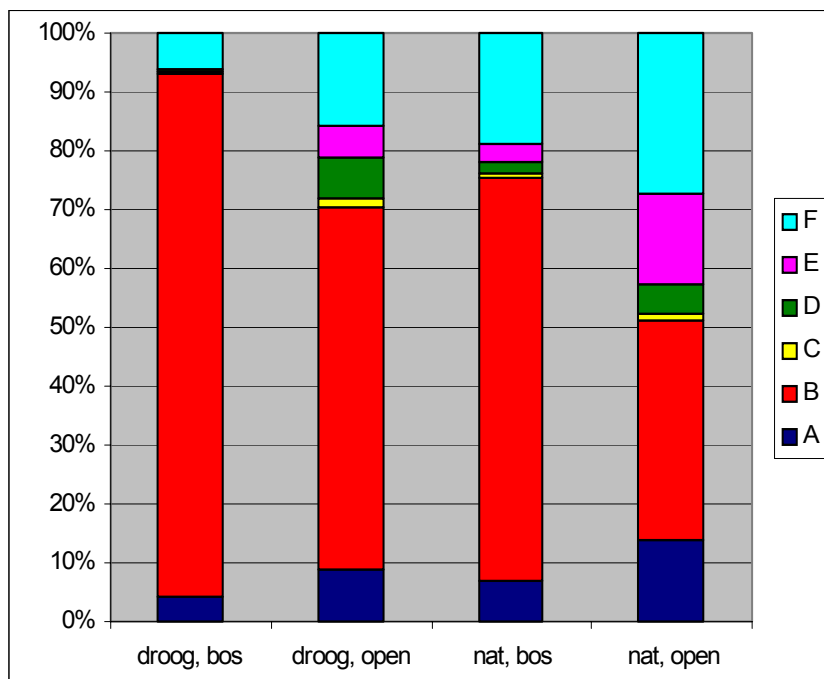
De regio Oost kent duidelijk de grootste mate van openstelling wat betreft natte natuur. Opvallend is hier het hoge percentage afsluiting bij de Provinciale Landschappen (71%), echter het betreft slechts een kleine absolute oppervlakte. De regio West heeft de laagste mate van openstelling wat betreft natte natuur (44% valt in F).

Droog versus nat

Figuur 4.3 a , b a) Openstelling droge terreinen 2003, b) openstelling natte terreinen 2003

De bovenstaande figuur illustreert nogmaals het verschil in de mate van openstelling tussen terreinen van een droog terreintype en terreinen van een nat terreintype.

Figuur 4.4 Openstellingssituatie per terreintype (4 klassen)

Wanneer we naar de vier 'klassen' terreintypes kijken, dan geldt de hoogste mate van openstelling voor de droge bossen (zie figuur 4.4). De droge open terreintypes en het natte bos lopen in openstelling niet ver uiteen¹¹. De droge open terreinen hebben minder afgesloten weinig beleefbare natuur, maar het aandeel in categorie A en B is lager dan bij de natte bossen.

De droge open terreinen kennen procentueel de meeste tijdelijk opengestelde natuur. Van de natte open terreinen, zoals natte graslanden en water, valt bijna 30% in categorieën F, dus duidelijk een lagere mate van openstelling dan de andere terreintypen. Procentueel is er bij deze klasse wel sprake van de meeste volledig opengestelde terreinen.

4.3 Openstelling in 2003 versus 1995

In de volgende overzichten (tabel 4.7, figuur 4.5) staan de belangrijkste gegevens nog eens op een rijtje, dit keer voor 2003 én 1995. Voor een totaaltabel met gegevens 1995 (overzicht verdeling terreinen naar wijze van openstelling per regio per instantie; analoog aan tabel 4.1) verwijzen we naar bijlage 3. Door de veranderingen die in dit onderzoek zijn doorgevoerd zijn de gegevens niet één op één vergelijkbaar. Een groot verschil is natuurlijk het feit dat de categorie Hoog Beleefbaar in 1995 niet bestond. In de tabel zijn de categorieën E en F samengevoegd. Ook is het belangrijk te onthouden dat niet alle extra natuur die in het onderzoek van 2003 is opgenomen betrekking heeft op nieuw gerealiseerde natuur.

¹¹ Overigens, het meetnet Functievervulling Bos (EC-LNV, 2002/2003) neemt ook de openstelling van het Nederlandse bos (alle eigenaren) in beschouwing. In 2003 is 50% van de steekproefpunten bezocht. 78% van het bos is volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. Zie ook Bijlage 4.

Tabel 4.7 Overzicht verdeling terreinen naar de wijze van openstelling in 1995 en 2003, per instantie (ha)

Instantie	Volledig opengesteld		Opengesteld op wegen en paden		Beperkt opengesteld		Tijdelijk opengesteld		Hoog Beleefbaar + beleefbaar/afgesloten		Totaal	
	Abs	%	Abs	%	abs	%	Abs	%	abs	%	abs	%
1995												
Staatsbosbeheer	12.480	7	117.236	67	1.289	1	10.301	6	32.449	19	173.755	100
Natuurmonumenten	2.471	4	38.688	65	2.748	5	2.209	4	13.831	23	59.947	100
Provinciale Landschappen	2.914	5	33.392	58	1.588	3	2.766	5	16.591	29	57.251	100
Defensie	0	0	4.798	39	42	0	106	1	7.475	60	12.421	100
Totaal	17.865	6	194.114	64	5.667	2	15.382	5	70.346	23	303.374	100
2003												
Staatsbosbeheer	27.175	13	143.314	67	657	0	10.130	5	34.088	15	215.387	100
Natuurmonumenten	4.167	5	50.352	62	617	1	2.353	3	23.890	29	81.379	100
Provinciale Landschappen	3.860	4	53.712	61	1.745	2	3.416	4	25.227	29	87.960	100
Defensie	341	2	9.107	45	264	1	106	1	10.591	51	20.409	100
Totaal	35.543	9	256.485	63	3.283	1	16.005	4	93.796	23*	405.135	100

* 23%: 7% categorie E, 16% categorie F

De categorieën A t/m D hebben dezelfde vorm als in 1995. Deze zijn dus goed vergelijkbaar. In 1995 was 70% van de 303.000 ha natuurgebieden van de vier beheerders volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. Met de gegevens van de Natuurschoonwet en Functiebeloning erbij (particulieren, gemeenten) gold overigens een percentage van 74%¹². In 2003 is 72% volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden (ruim 290.000); een toename in aandeel dus. Het aandeel volledig opgestelde natuur is toegenomen van 6% naar 9% (van circa 18.000 ha naar ruim 35.000 ha).

In 1995 viel 77% van de natuurgebieden van de vier terreinbeheerders in de categorieën A t/m D. 23% is beleefbaar of afgesloten. In 2003 valt op deze wijze bekeken ook 23% in Hoog Beleefbaar of Beleefbaar/afgesloten. 7% is Hoog Beleefbaar. Omdat de categorie E in 1995 niet bestond, is het niet mogelijk om te kijken wat de eventuele ontwikkelingen zijn binnen de beleefbaarheid. Wel kunnen we kijken naar de subcategorie waar beleefbaarheid niet aan de orde is, F3 dus (tabel 4.8). Op het totaal areaal van de vier beheerders is deze subcategorie afgenomen van 9% naar 7%. In absolute aantallen hectares is er een beperkte stijging zichtbaar.

Tabel 4.8 De subcategorie F3 nader bekeken

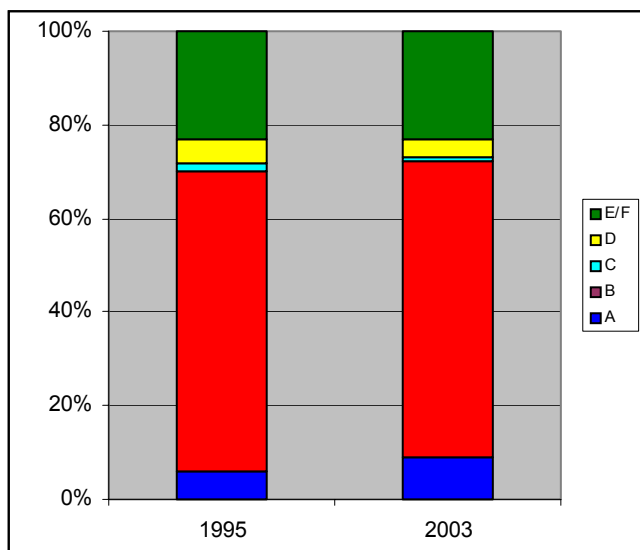
Instantie	F3 (2003)		F3 (1995)*	
	abs	%	Abs	%
Staatsbosbeheer	8.610	4	12.836	7
Natuurmonumenten	2.852	4	3.254	5
Provinciale Landschappen	8.220	9	4.081	7
Defensie	9.620	47	6.738	54
Totaal	29.410	7	26.909	9

* in 1995 Afgesloten subcategorie C, D

¹² het betrof in totaal 426.847 ha

De oppervlakte natuur in het onderzoek is flink toegenomen. Dat komt doordat niet voor alle gebieden in 1995 gegevens zijn aangeleverd of meegenomen, en natuurlijk ook door de uitbreiding van de natuur bij de terreinbeheerders sinds die tijd. In absolute zin is zowel de oppervlakte opengestelde natuur als de oppervlakte afgesloten natuur toegenomen bij deze terreinbeheerders. Volledig opengestelde natuur en natuur op wegen en paden opengesteld, is toegenomen van circa 210.000 ha naar 290.000 ha. Kijken we naar A t/m D, is dat een toename van 230.000 naar 310.000.

Het areaal natuurgebieden dat met bijvoorbeeld een dagkaart toegankelijk is, is zowel in absolute als in procentuele zin afgenomen. Wat betreft de tijdelijk opengestelde natuur is er in absolute zin weinig veranderd.

Figuur 4.5 Mate van openstelling 1995 vs 2003

Verschillen per instantie

Een toename van natuur die volledig opengesteld is of opengesteld op wegen en paden is vooral te zien bij Staatsbosbeheer en Defensie. Bij Natuurmonumenten is een lichte daling zichtbaar. De categorie F3 neemt bij Natuurmonumenten in 2003 wel een kleiner aandeel in dan in 1995.

Regionale verschillen

In de regio's Oost en Zuid is het aandeel volledig opengestelde natuur en natuur opengesteld op wegen en paden bij de vier terreinbeheerders gestegen. In de regio's Noord en vooral West is dit aandeel gedaald. Dit geldt ook als we kijken naar de categorieën A t/m D. In absolute zin is er wel een stijging. In de regio West is de procentuele afname van opengestelde natuur (A t/m D) zowel bij Staatsbosbeheer als bij Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen zichtbaar (zie tabel 4.1 en Bijlage 3). In de regio Oost is de toename van het aandeel opengestelde natuur vooral zichtbaar bij Staatsbosbeheer, bij de regio Zuid ook bij Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen.

Terreintype

In tabel 4.9 wordt de situatie uitgesplitst naar droge en natte terreinen. De cijfers uit 1995 voor droge en natte natuur zijn in uitgebreide vorm te vinden in Bijlage 3, en kunnen naast tabel 4.5 en 4.6 gelegd worden.

Ook hier zijn in het totaalplaatje geen grote verschillen te zien in de mate van

openstelling van de natuur tussen 1995 en 2003. De oppervlakte natte en droge natuur die volledig opengesteld is of opengesteld op wegen en paden is in absolute zin flink toegenomen, en ook in aandeel is bij beide een toename te zien. De oppervlakte droge terreinen die niet (zelfstandig) te betreden zijn, is in absolute zin licht afgenomen, voor natte terreinen geldt hier een stijging.

De oppervlakte natte natuur is het meest toegenomen, waardoor het aandeel van dit terreintype in het totaal groter is geworden. Natte natuur kent een lagere mate van openstelling dan droge natuur, vooral de natte natuur met een open karakter. Dit heeft uiteraard zijn invloed op de openstelling van de natuur van de terreinbeheerders in zijn totaal.

In alle regio's is het aandeel natte natuur toegenomen. In de regio West is de mate van openstelling van het totaal afgenomen, niet alleen door toename van het aandeel natte natuur, en daarnaast de gedaalde mate van openstelling van die natte natuur. Hoewel ook bij Oost en Zuid een toename is van natte natuur, is hier de mate van openstelling in totaal toch toegenomen.

Tabel 4.9 Overzicht verdeling droge en natte terreinen naar de wijze van openstelling in 1995 en 2003, per instantie (ha)

Jaar	Terreintype	Volledig opengesteld		Opengesteld op wegen en paden		Beperkt opengesteld		Tijdelijk opengesteld		Hoog Beleefbaar/beleefbaar/afgesloten		Totaal	
		Abs	%	abs	%	Abs	%	Abs	%	abs	%	Abs	%
1995	droog	8.575	4	163.996	75	3.876	2	7.776	4	33.523	15	217.746	100
2003	droog	15.973	6	196.953	77	1.819	1	8.511	3	32.933	13	256.189	100
1995	nat	9.290	11	30.118	35	1.791	2	7.606	9	36.823	43	85.628	100
2003	nat	19.570	13	59.533	40	1.464	1	7.494	5	60.886	41	148.946	100

Ten aanzien van de droge natuur is bij alle beheerders het aandeel volledig opengesteld en op wegen en paden opengestelde natuur toegenomen. Kijken we naar E en F samen dan is daar weinig verschil tussen 1995 en 2003 te zien bij Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen

Bij de natte natuur laat Natuurmonumenten een toename van het aandeel Hoog beleefbaar/beleefbaar/afgesloten zien, en een afname van natuur in de categorieën A en B. Dat geldt ook voor Defensie, maar daar betreft het in absolute zin slechts een klein aantal hectares. Bij de Provinciale Landschappen en Staatsbosbeheer is het aandeel natte natuur dat volledig opengesteld is of opengesteld op wegen en paden toegenomen, en bij E en F samen is er een afname te zien.

4.4 Paddichtheid

In tabel 4.10 staat een overzicht van de paddichtheid in de natuurgebieden van de 4 beheerders. Wederom is er aandacht voor de verschillende beheerders en de 4 regio's.

Tabel 4.10 Overzicht verdeling terreinen naar paddichheidsklassen voor de op wegen en paden opengestelde terreinen (cat. B) per regio en instantie in ha - 2003

Regio/instantie	Klasse 'Hoog'			Klasse 'Laag'			Totaal	
	abs	%	1995*	Abs	%	1995	abs	%
Nederland								
Staatsbosbeheer	86.527	60	59	56.810	40	41	143.337	100
Natuurmonumenten	38.965	77	82	11.387	23	18	50.352	100
Provinciale Landschappen	38.843	72	68	14.769	28	32	53.612	100
Defensie	6.330	70	68	2.777	30	32	9.107	100
landstotaal	170.665	67	66	85.743	33	34	256.408	100
Noord								
Staatsbosbeheer	23.531	53		21.036	47		44.567	100
Natuurmonumenten	4.336	72		1.724	28		6.060	100
Provinciale Landschappen	7.343	53		6.590	47		13.933	100
Defensie	191	9		1.832	91		2.023	100
Regiototaal	35.401	53		31.182	47		66.583	100
Oost								
Staatsbosbeheer	27.933	76		8.741	24		36.674	100
Natuurmonumenten	18.294	79		4.874	21		23.168	100
Provinciale Landschappen	9.375	78		2.711	22		12.086	100
Defensie	2.962	93		218	7		3.180	100
Regiototaal	58.564	78		16.544	22		75.108	100
West								
Staatsbosbeheer	15.233	64		8.416	36		23.649	100
Natuurmonumenten	5.747	73		2.176	27		7.923	100
Provinciale Landschappen	6.837	81		1.576	19		8.413	100
Defensie	83	19		360	81		443	100
Regiototaal	27.900	69		12.528	31		40.428	100
Zuid								
Staatsbosbeheer	19.830	52		18.617	48		38.447	100
Natuurmonumenten	10.588	80		2.613	20		13.201	100
Provinciale Landschappen	15.389	80		3.892	20		19.281	100
Defensie	3.094	89		367	11		3.461	100
regiototaal	48.901	66		25.489	34		74.390	100

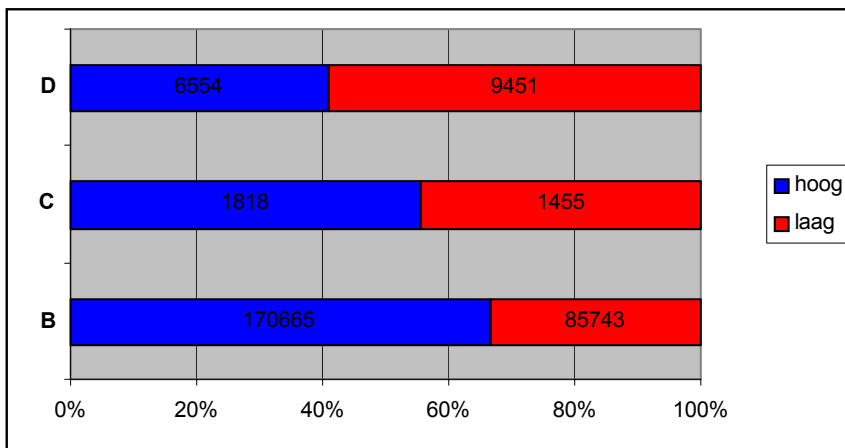
* in 1995 was de indeling in klassen anders. Deze is omgeschreven.

Klasse Hoog: voor bos: >50 m/ha, voor open terreintypen: . 25 m/ha

De meerderheid van het areaal van de op wegen en paden openstelde terreinen kent een paddichtheid die in de klasse Hoog zit. Het gaat om ruim 170.000 hectare. Dit percentage is met 77% het grootst bij Natuurmonumenten. Wanneer we de gegevens uit 1995 bekijken (omgerekend naar de nieuwe klassen) is voor het landstotaal een zelfde beeld zichtbaar. De regio Oost kent duidelijk het grootste aandeel natuur met hoge paddichtheid. Deze regio heeft relatief gezien een groot aandeel (droog) bos, dat over het algemeen van oudsher een hoge ontsluiting kent. De regio Noord kent de laagste toegankelijkheid per opengesteld gebied op wegen en paden. De terreinbeheerders zitten hier alle onder het landelijk gemiddelde voor de

organisatie. Staatsbosbeheer zit in de regio Zuid behoorlijk onder het landelijk gemiddelde, terwijl de andere 3 terreinbeheerder erboven zitten

Wanneer we de categorieën C en D, waar ook paddichtheid van toepassing is, meenemen, dan komen we tot vergelijkbare cijfers; resp. 65% en 35% voor het landstotaal, voor categorie B, C, D bij elkaar. Categorie C betreft ruim 3000 ha. Daarvan geldt voor 56% een paddichtheid klasse Hoog. Bij categorie D valt slechts 41% van de 16000 hectare natuur in deze klasse (figuur 4.6).

Figuur 4.6 De verdeling van paddichtheidsklassen voor de openstellingscategorieën B, C en D

Droge en natte natuur

Tabel 4.11 Overzicht verdeling droge en natte terreinen naar paddichtheidsklassen, voor de op wegen en paden opengestelde terreinen (cat. B) per instantie in ha - 2003

Terreintype/instantie	Paddichtheid hoog		Paddichtheid laag		Totaal	
	abs	%	abs	%	abs	%
Droog						
Staatsbosbeheer	76.639	69	33.832	31	110.471	100
Natuurmonumenten	32.119	77	9.454	23	41.573	100
Provinciale Landschappen	27.351	76	8.671	24	36.022	100
Defensie	6.303	71	2.584	29	8.887	100
landstotaal	142.412	72	54.541	28	196.953	100
Nat						
Staatsbosbeheer	9.888	30	22.978	70	32.866	100
Natuurmonumenten	6.846	78	1.933	22	8.779	100
Provinciale Landschappen	11.593	66	6.098	34	17.691	100
Defensie	27	12	193	88	220	100
landstotaal	28.354	48	31.202	52	59.556	100

Van de droge terreinen valt ruim 70% in de klasse Paddichtheid hoog. Voor de natte terreinen is dit minder dan 50% (zie tabel 4.12). Droge terreintypes zijn dus, wanneer opengesteld op wegen en paden, toegankelijker gemaakt voor het publiek dan natte terreintypes. Bij de Provinciale Landschappen en vooral bij Natuurmonumenten is dit overigens minder het geval dan bij Staatsbosbeheer. Droog bos kent duidelijk de hoogste toegankelijkheid. Daarbij moeten we bedenken dat in de richtlijnen voor bos ook al een hogere eis geldt. In absolute paddichtheid zou dit dan ook extra goed zichtbaar moeten zijn.

Tabel 4.12 Overzicht verdeling terreinen (terreintypes) naar paddichtheidsklassen, voor de op wegen en paden opengestelde terreinen (cat. B) in ha - 2003

Terreintype	Paddichtheid hoog		paddichtheid laag		Totaal	
	Abs	%	abs	%		
droog, bos	103.701	82	23.171	18	126.872	100
droog, open	38.711	55	31.370	45	70.081	100
nat, bos	2.941	35	5.500	65	8.441	100
nat, open	25.412	50	25.702	50	51.114	100

4.5 Steekproef

Toelichting

Als aanvulling op de gegevensverzameling zijn in het voorjaar van 2004 16 terreinen bezocht, 4 in elke regio uit dit onderzoek. In dit veldbezoek zaten terreinen van alle 4 de terreinbeheerders, waarbij van Defensie de minste terreinen zijn bezocht. Naast een spreiding over het land en de verschillende terreinbeheerders, is ook zoveel mogelijk variatie nagestreefd van terreintype en omvang van de terreinen.

Een korte rondrit en rondwandeling ter plekke geeft een goede indruk van de toegankelijkheid van de terreinen. Padén, routes, infopanelen en natuurlijk de bebording met toegangsbepalingen zijn hierbij belangrijke voorzieningen.

De steekproef dient om een indruk te krijgen van de feitelijke openstelling en de mate van overeenstemming met de aangeleverde gegevens. Het is dan ook niet van belang om de afzonderlijke terreinen hier te benoemen en te behandelen.

Resultaten

De op de formulieren ingevulde wijze van openstelling blijkt redelijk overeen te komen met de feitelijke situatie, maar laat zien dat er zeker geen sprake is van 100% betrouwbaarheid en nauwkeurigheid.

In het veld troffen we een interessante variatie aan natuurgebieden aan. De opengestelde terreinen zijn alle opengesteld voor wandelen. Diverse terreinen zijn ook opengesteld voor fietsen en paardrijden. Bij vrijwel alle terreinen is er duidelijke bebording aanwezig die aangeeft in welke mate een terrein voor het publiek toegankelijk is. Bij de opengestelde terreinen verschilt de bebording soms wel in de mate van 'verwelcoming' van de bezoekers. Hier viel bijvoorbeeld een bord van het Flevolandschap op, dat heel duidelijk opent met 'WELKOM'.

Het inrichtingsniveau van de bezochte opengestelde terreinen verschilt. Soms is er sprake van veel en een variatie aan voorzieningen. Soms zijn er slechts enkele basisvoorzieningen aanwezig. Er is bij de afgesloten terreinen en terreingedeeltes verschillende malen sprake van uitkijktorens, vogelkijkhutten en dergelijke, bij graslanden en wateroppervlaktes. Soms is 'verboden toegang'-bebording niet veel nodig, omdat natuurlijke elementen zoals sloten reeds voor afscheiding vormen. Omhekking was in principe nergens aan de orde.

In enkele gevallen bleek een terrein of terreindeel een afwijkende openstelling te hebben. In één geval betrof dat een hogere openstellingsgraad dan was aangegeven, in de drie andere gevallen een lagere.

Eén geval was een natuurgebied met een gedeelte broekbos, met oude (beheer)paden, waarbij vermeld stond dat het rustgebied betrof, en toegang verboden was. Het gehele gebied stond echter op het formulier aangegeven als opengesteld op wegen en paden.

De omvang van het terreindeel en vooral de bebording zorgen ervoor dat dit terreindeel duidelijk als afgesloten mee zou moeten tellen.¹³

Een uiterwaardgebied was aangemeld als Beleefbaar (cat E). Dit stemt grotendeels overeen met de werkelijkheid, echter niet het gehele terrein is goed beleefbaar volgens de richtlijnen.

Een ander uiterwaardgebied staat vermeld als tijdelijk opengesteld. In het veld was daar echter geen aanwijzing voor te verkrijgen. Het terrein was afgesloten, maar wel goed beleefbaar.

Wat betreft paddichtheid is het moeilijk een goede indruk te krijgen. Het lijkt in ieder geval wel in grote lijnen overeen te komen met de werkelijke situatie.

¹³ In een ander geval zou nog een interpretatieverschil aan de orde kunnen zijn

5 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

5.1 Samenvatting en conclusies

Resultaten

In 1995 is onderzocht hoe het is gesteld met de openstelling van de Nederlandse bos- en natuurgebieden. Voor de stand van zaken bij vier grote terreinbeheerders, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen, Defensie, heeft de Stichting Recreatie dit onderzoek nu herhaald.

Het onderzoek heeft de wijze van openstelling en de mate van toegankelijkheid van de natuur anno 2003 inzichtelijk gemaakt wat betreft de genoemde terreinbeheerders. De openstellingsituatie is verdeeld over de categorieën A t/m F (zie hoofdstuk 2). De categorie E is een nieuwe categorie ten opzichte van 1995: Hoog Beleefbaar. Dit betreft terreinen die extra goed beleefbaar zijn gemaakt of als volledig beleefbaar beschouwd kunnen worden in verband met de omvang van het terrein. Deze categorie wordt in dit onderzoek meegenomen als een vorm van openstelling. Hieronder volgt een samenvatting van de resultaten.

2003

Bos en natuur

De Stichting Recreatie ontving gegevens over ruim 400.000 hectare natuurgebied. Het ging hierbij om terreinen van 5 hectare of groter. Landelijk gezien heeft Staatsbosbeheer van de vier instanties het grootste aandeel bos- en natuurterrein (ruim 50%). Natuurmonumenten en de 12 Landschappen beheren elk circa 20%.

Ruim 250.000 hectare behoort tot het droge type, 150.000 tot het natte type. Natuur met een open karakter komt meer voor dan bos. Droge bossen en natte open natuurgebieden zijn de meest voorkomende terreintypes in het onderzoek. Defensie heeft voornamelijk droge terreinen. Bij de Provinciale Landschappen is het evenwichtig verdeeld. Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer hebben meer droge dan natte terreinen.

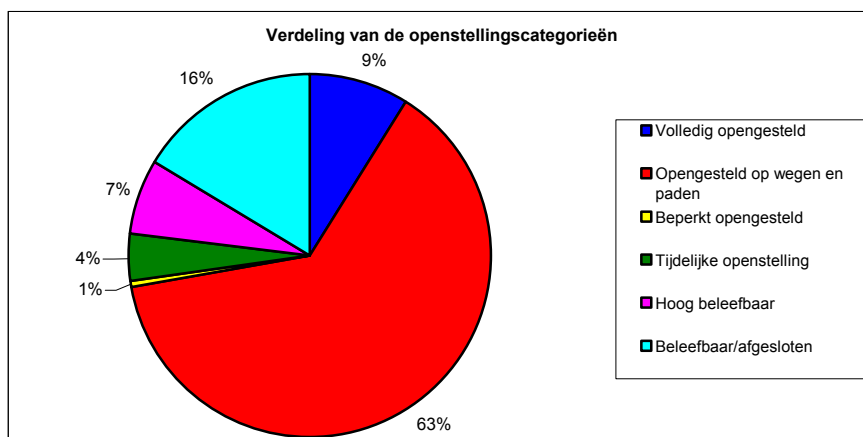
De regio Noord heeft het grootste areaal bos en natuur. In alle regio's heeft Staatsbosbeheer de meeste natuur. Vooral in de regio Oost is het droge type met circa 80% relatief sterk vertegenwoordigd. De regio Noord heeft het laagste aandeel droge natuur.

Openstelling - landelijk

Van de oppervlakte bos en natuur van de vier beheerders kent 84% een vorm van openstelling (340.000 ha). 16%, ofwel circa 65.000 hectare, valt binnen de categorie Beleefbaar/afgesloten (overigens, meer dan 50% daarvan is wel visueel beleefbaar of te bezoeken met excursies).

De figuur op de volgende pagina geeft een nadere uitsplitsing van de mate van openstelling in categorieën. De meeste natuur is opengesteld op wegen en paden. Samen met de volledige openstelling betreft dit ruim 290.000 ha (categorieën A en B). De tijdelijke en vooral de beperkte openstelling komen maar weinig voor.

Het grootste deel van de op wegen en paden opengestelde terreinen kent een paddichtheid die in de klasse Hoog zit.

Openstelling – per beheerder

De terreinen van Staatsbosbeheer laten de grootste mate van openstelling zien: 92% kent een vorm van openstelling. 80% is opengesteld op wegen en paden of volledig opengesteld. Defensie heeft de laagste mate van openstelling: 52% kent een vorm van openstelling. Bij Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen is dat respectievelijk 79% en 76%. Bij beide is zo'n 65% volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. Overigens kan dit uiteen lopen voor de verschillende afzonderlijke provinciale Landschappen.

Wat betreft afsluiting van natuur volgt hieruit het volgende beeld: bij Staatsbosbeheer is 8% Beleefbaar/afgesloten. Bij Natuurmonumenten is dit 21%. Bij de Provinciale Landschappen 24%, bij Defensie 48%. In absolute zin (ha) komen de afgesloten terreinen (F) het meest voor bij de Provinciale Landschappen. Regelmatig betreft het bij de beheerders terreinen waar terreindelen zijn afgesloten en niet het gehele terrein.

Openstelling – regio's

De situatie rondom openstelling verschilt per regio. De regio West kent relatief de laagste mate van openstelling. 75% kent een vorm van openstelling; 25% valt dus in de categorie Beleefbaar/afgesloten. 60% is volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. De regio's Oost en Zuid kennen de hoogste mate van openstelling; in Oost is 84% toegankelijk of hoog beleefbaar, in Zuid is dat 92%. In beide regio's is circa 80% volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. De categorie volledig opengesteld komt in alle regio's, met uitzondering van Oost (4%), met circa 10% voor.

Openstelling – terreintypen

Droge terreinen kennen een hogere mate van openstelling dan natte terreinen. Bossen laten een hogere mate van openstelling zien dan de open terreinen.

In totaal is 90% van de droge natuur toegankelijk of hoog beleefbaar. Per terreinbeheerder is dit: 94% (SBB), 90% (NM), 92% (PL) en 51% (Defensie). 10% valt in categorie Beleefbaar/afgesloten. 83% van de droge natuur is volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. Bij de natte terreinen kent 73% een vorm van openstelling, inclusief hoge beleefbaarheid. Per terreinbeheerder is dit: 87% (SBB), 60% (NM), 61% (PL) en 74% (Defensie). 53% is volledig opengesteld of opengesteld op wegen. De Provinciale Landschappen hebben relatief het meeste natte natuur.

De paddichtheid van de op wegen en paden opengestelde terreinen is bij de droge terreinen eveneens gemiddeld hoger dan bij de natte natuur.

2003 versus 1995

Bos en natuur

De oppervlakte natuur in het onderzoek is flink toegenomen ten opzichte van 1995, namelijk met zo'n 100.000 hectare. Vooral de natte natuur is in aandeel toegenomen: vooral natte natuur met open karakter. Het gaat om terreinen die in 1995 niet onderzocht zijn, maar vooral ook om sinds die tijd nieuw in bezit gekomen of ontwikkelde natuur.

Openstelling – landelijk

De gegevens over openstelling zijn lastig vergelijkbaar, vanwege de wijzigingen in de methodiek die heeft plaatsgevonden inzake beleefbaarheid. De categorieën A t/m D zijn naast elkaar te zetten. In 1995 was 70% volledig opengesteld of op wegen en paden. In 2003 is dit 72%. Dit betreft dus een toename. In absolute zin is de oppervlakte opengestelde natuur bij de beheerders flink toegenomen: de volledig opengestelde natuur of natuur opengesteld op wegen en paden is toegenomen van 210.000 ha naar 290.000 ha. Voor de categorieën C en D geldt voor beide jaren een omvang van zo'n 20.000 ha.

Voor de hoog beleefbare natuur - in 1995 niet als aparte categorie opgenomen - en de beleefbare/afgesloten natuur samen geldt een gelijk aandeel voor beide jaren. De openstelling in 2003 is met inbegrip van de categorie hoog beleefbaar (7%) 84%. De subcategorie waarin beleefbaarheid niet aan de orde is (F3), is in aandeel afgenomen van 9% in 1995 naar 7% in 2003. Omdat de categorie Hoog Beleefbaar nieuw is in het onderzoek, weten we niet of binnen de beleefbare natuur verschuivingen zijn opgetreden ten gunste van de hoog beleefbare natuur.

Openstelling – beheerders

Bij Staatsbosbeheer en Defensie is een toename in aandeel natuur die volledig of op wegen en paden opengesteld is zichtbaar. Bij Natuurmonumenten een lichte daling.

Openstelling – regio's

Vooral in de regio West is in relatieve zin het aandeel natuur die volledig of op wegen en paden opengesteld is, gedaald. In de regio's Oost en Zuid is dit aandeel gestegen.

Openstelling – terreintypen

Zowel in 1995 als in 2003 is er een duidelijk verschil te zien in de mate van openstelling tussen droge en natte terreinen. De natte natuur is landelijk flink in aandeel toegenomen, wat zijn weerslag heeft op de mate van openstelling in zijn totaal.

In de regio West is het aandeel natte natuur toegenomen, maar is van die natte natuur ook de mate van openstelling lager dan elders.

Er zijn dus - het geheel beschouwend - geen grote veranderingen opgetreden in de mate van openstelling bij de vier terreinbeheerders.

Aanpak

Het uitdenken van de opzet van het onderzoek samen met de betrokken partijen is heel belangrijk. Dit vergroot het draagvlak voor het onderzoek en geeft waardevolle bijdragen wat betreft methode, aanpak en inhoud. Zo ligt er een stevig kader voor het onderzoek.

De wijzigingen die in overleg in de methodiek zijn doorgevoerd, zorgen er voor dat de resultaten van het onderzoek niet meer één op één vergelijkbaar zijn met 1995.

De werkwijze via toezending en controle van de formulieren - al ingevuld met de gegevens uit 1995 - heeft redelijk goed gewerkt. De verantwoordelijken bij de terreinbeheerders hadden hiermee een basis. Bij veel terreinen hebben de 'rapporteurs' wijzigingen doorgevoerd. Er zijn bijvoorbeeld nogal wat terreinen die in omvang zijn toegenomen sinds 1995. Ook zijn er nieuwe terreinen bijgekomen, waarvoor men lege formulieren moest invullen. Al met al blijft een onderzoek dat gaat over zoveel natuurgebieden en partijen een omvangrijke klus voor onderzoekers en betrokkenen bij de verschillende terreinbeheerders. De snelheid van en afhankelijkheid van de toelevering van gegevens was een knelpunt. Uiteindelijk was in dit onderzoek de respons vrijwel 100%.

De gegevens staan in een database (Excel, SPSS). Ze zijn gemakkelijk bruikbaar en op te roepen. De analyse is eenvoudig en werkt vooral via SPSS snel en gemakkelijk.

Door de beperkte tijd en middelen die voor het onderzoek beschikbaar zijn, is het niet mogelijk dat de gegevens zeer nauwkeurig tot stand komen door bijvoorbeeld uitgebreide studie van de situatie in het veld. Daarnaast waren de rapporteurs vaak mensen die de situatie in het veld zelf niet kennen. Om een goede indruk te krijgen van de openstelling in Nederland is het ook niet direct noodzakelijk om alles op de hectare nauwkeurig te hebben, maar uiteraard is het wel van belang dat het onderzoek zo zorgvuldig mogelijk wordt uitgevoerd. Naast dit gegeven is het ondanks het opstellen van de 'richtlijnen' zeker mogelijk dat er her en der interpretatieverschillen zijn opgetreden wat betreft de indeling van de natuurgebieden in de verschillende categorieën en indelingen. Voor een vervolgstudie zou het wellicht aan te raden zijn om vooraf met de verschillende rapporteurs een aantal 'case-studies' in te vullen. Vooral (gedeeltelijke) visuele beleefbaarheid is een lastig aspect.

De veldsteekproef is een interessante en waardevolle aanvulling op de verzameling van de gegevens bij de terreinbeheerders. Dit is echter een methode die veel onderzoekstijd kost en die om die reden ook niet te uitgebreid kan zijn.

5.2 Discussie en aanbevelingen

Beleid

Wat is haalbaar?

Voor de 400.000 hectare natuur van de vier grote terreinbeheerders in dit onderzoek geldt dat 84 procent opengesteld is voor recreatie. Dat is zo'n 340.000 hectare. 72% is volledig opengesteld of opengesteld op wegen en paden. In de categorie Hoog Beleefbaar, die als vorm van openstelling wordt meegeteld, hebben terreinbeheerders extra inspanningen geleverd om natuur die niet opengesteld kan worden toch zo goed mogelijk beleefbaar te maken voor recreanten. Het ministerie van LNV heeft in diverse beleidsstukken in de afgelopen jaren de ambitie genoemd om 90 procent openstelling te bereiken. Dit is niet gelukt, ondanks middelen zoals het Programma Beheer. Het is de vraag of dit in de toekomst wel kan lukken; is het maximum haalbare bereikt? Ook kunnen de vragen gesteld worden of het huidige percentage echt een probleem vormt en of de kern van het probleem voor de recreatie hier ligt of wellicht elders. Het ministerie van LNV zal aandacht moeten besteden aan de uitwerking van deze vragen.

Overigens, bedacht moet worden dat wanneer we kijken naar de droge natuur, de 90% wel wordt gehaald, bij inbegrip van de categorie Hoog Beleefbaar. Bij Staatsbosbeheer wordt de 90% niet alleen bij de droge natuur gehaald, maar ook als we kijken naar de

openstelling voor het totaal areaal in beheer van deze organisatie. Ook geldt dat bij veel terreinen die een afsluiting kennen ook terreindelen wel opengesteld zijn,

Stimuleren van openstelling

Uiteraard is het van belang om de natuurbeheerders te blijven stimuleren de natuur zo veel mogelijk voor recreatie open te stellen. De Agenda Vitaal Platteland gaat er van uit dat alle natuurgebieden worden opengesteld, tenzij bijzondere soorten of ecosystemen daardoor niet goed voort kunnen bestaan. De vraag is hoe het ministerie deze hoge mate van openstelling kan (blijven) stimuleren, en welke rol andere partijen hier kunnen spelen. Versterking of uitbreiding van de bestaand (financiële) middelen kan nodig zijn. Ook het waarborgen van de natuurdoelstellingen tegelijk met de openstellingsambities is een belangrijk punt. Het ministerie van LNV zal ook aan bovenstaande vragen aandacht moeten besteden.

De recreatiefunctie heeft bij de vier terreinbeheerders een steeds nadrukkelijker plek gekregen in het beleid en beheer. Openstelling wordt gestimuleerd en gefaciliteerd. Dit moet voor de terreinbeheerders een belangrijk aandachtspunt blijven.

Natuurparels en criteria voor afsluiting

Terreinbeheerders moeten echter ook de natuur beschermen. Natuurparels zullen dan ook vanuit die optiek soms afgesloten zijn en blijven. In de Agenda Vitaal Platteland erkent het ministerie van LNV dat de ecologische waarde van gebieden een reden is om een gebied af te sluiten. Ook voor LNV is het beschermen van de natuurwaarden van groot belang. In de praktijk blijkt dat terreinbeheerders ook andere argumenten hanteren om gebieden af te sluiten, bijvoorbeeld de veiligheid van de recreant of de fysieke onbegaanbaarheid van een terrein. Wil de hoge openstellingsambitie overeind blijven, dan is het nodig dat er duidelijke criteria komen, bijvoorbeeld in het Programma Beheer, voor wanneer terreinbeheerders op basis van ecologische waarden een terrein kunnen afsluiten en moet er duidelijkheid komen over de andere dan ecologische argumenten.

Openstelling en beleefbaarheid van natte natuur

Natte natuur is de afgelopen jaren in Nederland in aandeel toegenomen bij de vier beheerders, zo blijkt uit dit onderzoek. Ook de komende jaren neemt natte natuur verder toe, mede omdat op dat gebied belangrijke beleidsdoelstellingen gelden. Natte natuur kent een beduidend lagere mate van openstelling dan droge natuur. Voor het ministerie van LNV en de terreinbeheerders ligt hier een uitdaging. Hoe verruim je de mogelijkheden voor recreatie in deze vorm van natuur? Is de speelruimte om de toegankelijkheid van natte natuur te vergroten echt zo beperkt, is er sprake van koudwatervrees of bestaan er innovatieve mogelijkheden om toch te komen tot een vorm van openstelling? Voor sommige typen natte natuur, zoals grote kweldergebieden aan de noordkust, zal openstelling van een gebied in zijn geheel uit het oogpunt van recreatie wellicht niet nodig zijn.

In ieder geval moet het Rijk de terreinbeheerders stimuleren om de natte natuur beleefbaar of 'hoog beleefbaar' te maken voor de recreant. Daar kunnen ook nieuwe instrumenten of middelen bij horen. Natte natuur en vooral het aspect beleefbaarheid moet meer aandacht krijgen in het beleid en de aansturing. Dat laatste geldt overigens ook voor de overige afgesloten natuur. Ook zou het ministerie van LNV op dit vlak de uitwisseling van kennis en ervaringen kunnen bevorderen.

Probleemgebieden

Een belangrijke conclusie uit dit onderzoek is dat de openstelling van natuur in de regio West lager is dan gemiddeld, terwijl in dit gedeelte van het land juist de meeste mensen wonen en het tekort aan ruimte voor recreatie groot is. De afgelopen jaren is het percentage opengestelde natuur in deze regio zelfs afgenomen. Het aandeel natte natuur, zoals veenweidegebieden, is er toegenomen, en kent een relatief lage openstelling. De lage openstelling in een gebied waar de recreatieve druk het grootst

is, is een dilemma dat aandacht en oplossingen vraagt. In nieuwe natuurgebieden in de nabijheid van de stad (natuur bij de stad) is het gewenst dat recreatie dan ook volop de ruimte krijgt, en de natte natuur behoeft aandacht. De terreinbeheerders kunnen hun inspanningen vergroten om die ambitie waar te maken. Dit geldt uiteraard ook voor andere streken, waar een vergelijkbare problematiek geldt. Daarnaast kan de landschapsbeleving in het open veenweidelandschap goed bevorderd worden door extra fietspaden door het gebied, waarbij de natuurgebieden op zichzelf niet opengesteld hoeven worden.

Overigens is in het westen ook de beschikbaarheid van natuur en groen (en de bekendheid daarmee bij de burger) in het algemeen een belangrijk punt. Bij lagere beschikbaarheid heeft de aanwezigheid van afgesloten gebieden relatief meer effect. Nieuw groen voor recreatie en de recreatieve toegankelijkheid van het agrarisch gebied spelen hier een rol. Rijk en de Randstadprovincies moeten ernaar streven om de komende jaren op dit punt resultaten te behalen.

Onderzoek en aanpak

In principe kan het onderzoek over een aantal jaren opnieuw worden herhaald. Gezien de ambities van het ministerie van LNV wat betreft openstelling, zoals vastgelegd in de Agenda Vitaal Platteland, is het belangrijk de stand van zaken in het oog te houden. In de aansturing van Staatsbosbeheer, en voor andere beheerders via het Programma Beheer, neemt de openstelling een belangrijke plaats in, ook wat dat betreft is monitoring van de situatie van belang. Voor een stevig onderzoek zijn voldoende geld en middelen essentieel. Voor het onderzoek in 1995 en 2003 waren deze vrij beperkt. De vraag is natuurlijk of er voor de komende periode veranderingen in de mate van openstelling te verwachten zijn. Tussen 1995 en 2003 is er slechts beperkte verandering zichtbaar, ondanks de ambities van het Rijk. Een en ander is mede afhankelijk van acties in de aansturing en de visie van de terreinbeheerders.

Inzoomen op de mate van openstelling in de regio West, vooral ook wat betreft de natte natuur, kan voor nader onderzoek een interessant en belangrijk thema zijn.

Het is belangrijk discussie te blijven voeren over de openstelling van de natuur, met vragen als: Welke mogelijkheden en onmogelijkheden liggen er voor de toekomst wat betreft verandering van de situatie? Welke mate van openstelling is haalbaar en/of wenselijk? Hoe staan de verscheidene terreineigenaren tegenover (verbetering van) openstelling en wat is hun rol? Wat is de rol van LNV in dit verband? Wat is de rol van de provincies? In dit opzicht is ook het lopende onderzoek naar de gronden van de overige terreinbeherende partijen (rond de G30) van belang. Wanneer dit onderzoek is afgerond is de organisatie van bijeenkomst met betrokkenen een interessante optie.

Bepaalde aspecten van het thema Openstelling zijn interessant om nader uit te werken in onderzoek of publicaties. We denken dan vooral aan de kant van de recreant. Hoe beleeft de recreant openstelling en afsluiting van natuurgebieden? In hoeverre stemt de feitelijke situatie overeen met hoe de situatie in het veld beleefd wordt? Welke rol speelt de manier van 'presenteren'? Wat betekent 'beleefbaarheid' van afgesloten natuur voor de recreant en wat is het effect van voorzieningen zoals uitkijktorens en vogelkijkhutten op de recreatieve beleving en de acceptatie van betredingsverboden? Een ander interessant punt om te verdiepen is wat de achtergronden zijn van afsluitingen bij de terreinbeheerders en welke redenen in de huidige situatie de hoofdrol spelen. Daarnaast is ook het beleefbaar maken van de natuur een aspect om bij de terreinbeheerders nader te bekijken.

BIJLAGE 1   CONTACTPERSONEN

Vereniging Natuurmonumenten	Henk Siebel Lianne Schröder
Staatsbosbeheer	Jan Blok
Ministerie van Defensie	Peter van Winden Christien de Kramer
De Landschappen	Jeroen Hunecker Ultsje Hosper (Fryske Gea)
Laser	Peter van de Boel Ans van Kampen
Alterra	Martin Goossen
Ministerie van LNV	Kees Kuijken

BIJLAGE 2 FORMULIER

Naam Terrein							
Provincie/gemeente							
Regio							
Eigenaar/beheerder terrein							
Coördinaten							
			Droog		Nat		
			Bos/ gesloten	Open	Bos/ gesloten	Open	Totaal
A	Volledig opengesteld						0
	subtotaal		0	0	0	0	0
B	Opengesteld op wegen en paden	Bos > 50 m/ha of open > 25 m/ha					0
		bos < 50 m/ha of open < 25 m/ha					0
	Subtotaal		0	0	0	0	0
C	Beperkte openstelling	Bos > 50 m/ha of open > 25 m/ha					0
		bos < 50 m/ha of open < 25 m/ha					0
	Subtotaal		0	0	0	0	0
D	Tijdelijke openstelling	Bos > 50 m/ha of open > 25 m/ha					0
		bos < 50 m/ha of open < 25 m/ha					0
	Subtotaal		0	0	0	0	0
E	Beleefbaar	Volledig visueel beleefbaar (terreinen max. 300 m breed vanaf weg)					0
		beleefbaar vanaf uitkijken en observatie voorzieningen (deel tot 300 m)					0
		> 100 excursies/jaar					0
	subtotaal		0	0	0	0	0
F	Afgesloten	Doch beleefbaar; excursies < 100 per jaar					0
		Doch beleefbaar; terreindeel tot 300 m vd weg					0
		Afgesloten					0
	subtotaal		0	0	0	0	0
	Totaal		0	0	0	0	0
	Bijzonderheden						
	Opmerkingen						

BIJLAGE 3   OPENSTELLING IN 1995

Openstelling Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen, Defensie, 1995.

<i>Regio/instantie</i>	Volledig opengesteld		Opengesteld op wegen en paden		Beperkt opengesteld		Tijdelijk opengesteld		Afgesloten		Totaal	
	abs	%	abs	%	Abs	%	abs	%	Abs	%	Abs	%
Nederland												
Staatsbosbeheer	12.480	7	11.7236	67	1.289	1	10.301	6	32.449	19	173.755	100
Natuurmonumenten	2.471	4	38.688	65	2.748	5	2.209	4	13.831	23	59.947	100
Provinciale Landschappen	2.914	5	33.392	58	1.588	3	2.766	5	16.591	29	57.251	100
Defensie	0	0	4.798	39	42	0	106	1	7.475	60	12.421	100
landstotaal	17.865	6	194.114	64	5.667	2	15.382	5	70.346	23	303.374	100
Noord												
Staatsbosbeheer	7.714	12	43.188	68	0	0	4.965	8	8.093	13	63.960	100
Natuurmonumenten	31	0	5.469	53	27	0	1.164	11	3.720	36	10.411	100
Provinciale Landschappen	2.172	11	6.736	34	0	0	2.489	13	8.276	42	19.673	100
Defensie	0	0	1.532	72	42	2	0	0	550	26	2.124	100
Regiototaal	9.917	10	56.925	59	69	0	8.618	9	20.639	21	96.168	100
Oost												
Staatsbosbeheer	770	2	24.629	74	85	0	30	0	7.629	23	3.3143	100
Natuurmonumenten	899	4	21.364	84	0	00	200	1	2.852	11	25.315	100
Provinciale Landschappen	0	0	10.609	84	133	1	196	2	1.647	13	12.585	100
Defensie	0	0	3.266	32	0	0	106	1	6.925	67	10.297	100
Regiototaal	1.669	2	59.868	74	218	0	532	1	19.053	23	81.340	100
West												
Staatsbosbeheer	1.667	5	22.557	69	454	1	1.788	5	6.307	19	32.773	100
Natuurmonumenten	752	6	4.156	33	1.806	14	845	7	5.099	40	12.658	100
Provinciale Landschappen	151	2	5.902	69	564	7	81	1	1.867	22	8.565	100
Defensie	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	100
Regiototaal	2.570	5	32.615	60	2.824	5	2.714	5	13.273	25	53.996	100
Zuid												
Staatsbosbeheer	2.328	5	26.852	61	750	2	3.518	8	10.420	24	43.868	100
Natuurmonumenten	789	7	7.699	67	915	8	0	0	2160	19	11.563	100
Provinciale Landschappen	591	4	10.145	62	891	5	0	0	4801	29	16.428	100
Defensie	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	Nvt	100
Regiototaal	3.708	5	44.696	62	2.556	4	3.518	5	17.381	24	71.859	100

Openstelling droge terreinen, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen, Defensie 1995.

	Volledig opengesteld		Opengesteld op wegen en paden		Beperkt opengesteld		Tijdelijk opengesteld		Afgesloten		Totaal	
	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%
Staatsbosbeheer	8139	6	98890	76	260	0	6676	5	16012	12	129977	100
Natuurmonumenten	359	1	32555	78	2172	5	270	1	6335	15	41691	100
Provinciale Landschappen	77	0	27937	82	1409	4	724	2	3875	11	34022	100
Defensie	0	0	4614	38	35	0	106	1	7301	61	12056	100
landstotaal	8575	4	163996	75	3876	2	7776	4	33523	15	217746	100
<i>Noord</i>												
Staatsbosbeheer	5439	11	35953	74	0	0	4142	9	3119	6	48653	100
Natuurmonumenten	0	0	4819	78	13	0	0	0	1333	22	6165	100
Provinciale Landschappen	23	0	3938	76	0	0	542	10	671	13	5174	100
Defensie	0	0	1436	77	35	2	0	0	390	21	1861	100
Regiototaal	5462	9	46146	75	48	0	4684	8	5513	9	61853	100
<i>Oost</i>												
Staatsbosbeheer	750	3	20589	76	0	0	0	0	5798	21	27137	100
Natuurmonumenten	29	0	17862	88	0	0	200	1	2150	11	20241	100
Provinciale Landschappen	0	0	10287	92	133	1	132	1	604	5	11156	100
Defensie	0	0	3178	31	0	0	106	1	6911	68	10195	100
Regiototaal	779	1	51916	76	133	0	438	1	15463	22	68729	100
<i>West</i>												
Staatsbosbeheer	634	3	19467	78	260	1	1769	7	2945	12	25075	100
Natuurmonumenten	10	0	2674	42	1594	25	70	1	2029	32	6377	100
Provinciale Landschappen	13	0	5331	78	428	6	50	1	975	14	6797	100
Defensie	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
Regiototaal	657	2	27472	72	2282	6	1889	5	5949	16	38249	100
<i>Zuid</i>												
Staatsbosbeheer	1316	5	22881	79	0	0	765	3	4150	14	29112	100
Natuurmonumenten	320	4	7200	81	565	6	0	0	823	9	8908	100
Provinciale Landschappen	41	0	8371	77	847	8	0	0	1625	15	10884	100
Defensie	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	Nvt	nvt	100
regiototaal	1677	3	38452	79	1412	3	765	2	6598	13	48904	100

Openstelling natte terreinen, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen, Defensie 1995.

	Volledig opengesteld		Opengesteld op wegen en paden		Beperkt opengesteld		Tijdelijk opengesteld		Afgesloten		Totaal	
	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%
Staatsbosbeheer	4341	10	18346	42	1029	2	3625	8	16437	38	43778	100
Natuurmonumenten	2112	12	6133	34	179	1	2042	11	7496	42	17962	100
Provinciale Landschappen	2837	12	5455	23	576	2	1939	8	12716	54	23523	100
Defensie	0	0	184	50	7	2	0	0	174	48	365	100
landstotaal	9290	11	30118	35	1791	2	7606	9	36823	43	85628	100
<i>Noord</i>												
Staatsbosbeheer	2276	15	7235	47	0	0	823	5	4974	32	15308	100
Natuurmonumenten	31	1	650	15	14	0	1164	27	2387	56	4246	100
Provinciale Landschappen	2149	15	2798	19	0	0	1947	13	7605	52	14499	100
Defensie	0	0	96	37	7	3	0	0	160	61	263	100
Regiototaal	4456	13	10779	31	21	0	3934	11	15126	44	34316	100
<i>Oost</i>												
Staatsbosbeheer	20	0	4040	67	85	1	30	0	1831	30	6006	100
Natuurmonumenten	870	17	3502	69	0	0	0	0	702	14	5074	100
Provinciale Landschappen	0	0	312	22	0	0	64	5	1043	74	1419	100
Defensie	0	0	88	86	0	0	0	0	14	14	102	100
Regiototaal	890	7	7942	63	85	1	94	1	3590	28	12601	100
<i>West</i>												
Staatsbosbeheer	1033	13	3100	40	194	0	19	0	3362	44	7708	100
Natuurmonumenten	742	12	1482	24	212	0	775	12	3070	49	6281	100
Provinciale Landschappen	138	8	571	32	136	0	31	2	892	50	1768	100
Defensie	nvt	Nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
Regiototaal	1913	12	5153	33	542	0	825	5	7324	46	15757	100
<i>Zuid</i>												
Staatsbosbeheer	1012	7	3971	27	750	5	2753	19	6270	42	14756	100
Natuurmonumenten	469	18	499	19	350	13	0	0	1337	50	2655	100
Provinciale Landschappen	550	10	1774	32	43	1	0	0	3176	57	5543	100
Defensie	nvt	nvt	nvt	Nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	100
regiototaal	2031	9	6244	27	1143	5	2753	12	10783	47	22954	nvt

BIJLAGE 4 ENKELE ANDERE CIJFERS OVER OPENSTELLING

In het **Natuurcompendium** (2003) staan de volgende cijfers weergegeven. Het gaat om de situatie in 2001. De informatie van Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen betreft opgaven van deze organisaties. Bij gemeenten en particulieren gaat het om bosterreinen (groter dan 5 ha), de gegevens zijn gebaseerd op het jaarverslag 2000 van het Bosschap.

	Oppervlakte	Openstelling
Staatsbosbeheer	201.335 ha	87%
Natuurmonumenten	84.329 ha	93%
Provinciale Landschappen	87.604 ha	83%
Defensie	17.500 ha	80%
Gemeenten	43.153 ha	Onbekend
Particulieren	124.000 ha	Onbekend

Het Meetnet Functievervulling Bos monitort het Nederlandse **bos**. Het rapport van 2003 (EC-LNV) geeft een weergave van de meetjaren 2001 en 2002, waarin de helft van de steekproefpunten is bekeken. Er wordt ook gekeken naar de recreatiefunctie. Over openstelling van bos blijkt het volgende (de indeling is analoog aan die van Grontmij 1995):

Openstelling	Aantal punten	Aandeel punten (%)
Volledig	80	5,1
Op paden	1156	73
Beperkt	66	4,2
Tijdelijk	3	0,2
Afgesloten	279	17,6
Totaal bezocht	1584	%